

Први косовско-метохијски партизански одред

Стање на на Косову и Метохији 1941-1943.

Краткотрајни априлски рат показао је колико су такозвани албански (шиптарски) правци успешно организовали свој разорни рад и колики су утицај имали у албанском народу. Разни бегови, крупни трговци и други реакционари, као што су Сефедин-бег, Рифат-бег и Џевад-бег Махумтбеговић, Сулејман-бег Црноглавић, Илијаз Агуши, Смаил Горани, Џафер Дева, Ферхат-бег Драга, Јусуф Градица и др., заузимали су у старој Југославији разне одговорне положаје (сенатори, народни посланици, председници општине и др.) и тако „представљали“ Албанце са Косова и Метохије. Они су сарађивали са свим предратним југословенским владама, а истовремено потајно одржавали везе са представницима фашистичких земаља. Својим сународницима сарадњу са југословенским властима објашњавали су жељом да народ „заштите“ од још већих прогона у југословенској држави, а везе са фашистичким земљама „бригом за ослобођење“ које ће Албанцима ускоро доћи. Чим је 6. априла 1941. почео рат „прваци“ су их позвали да устану против југословенске војске и власти. На њихов позив војници - Албанци почели су да дезертирају и да образују наоружане групе које су нападале војне магацине и друге војне објекте, а у појединим местима заузимале и власт. Све је то рађено истовремено на целој територији Косова и Метохије.

Првих дана окупације, раније посебно организоване оружане банде, у којима су се налазили некадашњи емигранти са Косова и Метохије који су до тада живели у Албанији, разни пљачкаши и криминалци, по директиви тзв. албанских првака почели су да пале села у Метохији (сем Витомирице, Добруше и донекле Гораждевца) и велики број села на Косову. То је био почетак реализације идеја албанских шовиниста и фашиста о „етнички чистом Косову“. Они су под појмом „Косово“ подразумевали ширу територију од Косова и Метохије. У очима заосталих албанских маса на Косову и Метохији углед и утицај „албанских првака“ тада је још више порастао: обистинила су се њихова предвиђања о „ослобођењу“ Албанаца.

О том добро организованом раду „албанских првака“ говори и податак да су окупаторске трупе, када су улазиле у већа места на Косову и Метохији, дочекивали специјални „комитети за дочек“.

чији су чланови били „угледни грађани“ албанске народности и који су у поздравним говорима величали победу Немачке и Италије, чије су трупе дошле да „донесу слободу поробљеним Албанцима“. Преко таквих дочека распиривана је и мржња према Србима и Црногорцима.

Албански правци су врло активно учествовали у разграничавању окупационих зона на Косову и Метохији, као и у остваривању окупаторске политике у тим зонама, која се од зоне до зоне (немачка, италијанска и бугарска), разликовала у неким детаљима али је у основи била иста.

У немачкој окупационој зони (срезови косовско-митровачки, вучитрнски и лапски), уз најактивнију улогу Цафера Деве, Бајазита Бољетинија и других албанских „првака“, а уз подршку немачких окупационих јединица спровођено је исељавање Срба из албанских крајева“, протеривани су „колонизирани Срби и Црногорци“, завођена „албанска власт“, отворане албанске школе, увођена администрација и на албанском језику, створана „албанска жандармерија“ и др. Био је створен „Албански народни савез“, политичка организација која је у свему подржавала фашистичку Немачку, посебно њену политику на Балкану. Главни циљ ове организације било је стварање велике, етнички потпуно чисте Албаније, у којој би Косово уживало аутономију а албански правци са Косова имали главну улогу. Иако је тако замишљена Албанија имала, у извесном смислу, антииталијански карактер, немачке власти су са симпатијама гледале на рад и циљеве „Албанског народног савеза“ и помагале га и пре, а нарочито после капитулације Италије.

Немачку политику у том делу Косова подржавао је снажни окупациони апарат од команде места, преко специјалних полицијских снага (Гестапо, војна полиција и др.), до посебних јединица које су обезбеђивале „Трепчу“ и сва постројења и производњу за потребе немачке ратне машине.

Бугарска окупациона зона, најмање по обиму (део Гњиланског среза, Качаник, део краја око Витене и Сиринићка жупа), била је организована као саставни део бугарске државе (бугарска војска и полиција, бугарски закони, бугарске школе, бугарски чиновници) без посебних повластица за Албанце.

Највећи део Косова и Метохије окупирала је Италија. Срезови пећки, ђаковички, подримски, дренички, источки, шарпланински, горски, подгорски, грачанички и неки делови неродимског и гњиланског среза припали су Италији и почетком децембра 1941. прикључени су „Великој Албанији“. Одмах је била заведена администрација на албанском језику, отворене су албанске школе, свуда је истицана албанска застава (са фашистичким ознакама), Албанцима је дозвољено ношење оружја, насељеници су највећим делом протерани са земље а та земља давана Албанцима. Таквим „ослобођењем“ Албанаца изменио се целокупни живот у том делу Косова и Метохије.

Преко „Велике Албаније" и албанске квислиншке владе Италија је успела да учврсти своје позиције на Косову и Метохији, да спроведе политику „завади па владај" и да код Албанаца појача и даље развије мржњу према Србима и Црногорцима.

Ту политику италијанског окупатора пратила је одговарајућа организација власти и политичког живота.

Поред италијанске дивизије „Пуља" (Puglie) и два пука албанске војске, новостворено стање на овом делу Косова и Метохије обезбеђивали су: батаљон карибинијера (штаб батаљона у Призрену, чете у Пећи, Приштини и Призрену, водови по некадашњим среским местима, а станице свуда где су се накада налазиле жандармеријске станице) са великим бројем агената, доушника и достављача; батаљон Финансијске страже (распоређен на исти начин као и карабинијери) са задатком да контролише привредни живот; батаљон Албанске фашистичке милиције (оружана формација Албанске фашистичке партије, штаб батаљона у Призрену, а чете у Пећи, Приштини, Ђаковици и Призрену); окружна начелства (префектуре); српска начелства (ненпрефектуре); Квестуре (Призрен, Пећ, Приштина) као посебне окружне полицијске команде са својим „политичким одсеком" и агентима; две тајне службе са својим обавештајним мрежама - ОВРА (уграђена у политички одсек окружног и среског руководства Албанске фашистичке партије и друге државне установе) и СИМ (при командама италијанских војних јединица); градске (Башкије) и сеоске (Комуне) општине са својим градским стражама и пандурима.

У окружним местима (Призрен, Пећ и Приштина), која тада нису имала више од 25 хиљада становника, становништво је контролисало четрдесетак агената Квесетуре, шездесетак карабињера и још већи број њихових агената, обавештајне мреже ОВРЕ и СИМА, припадници „Црних кошуља", „Сквadre" и др.

У „политичком животу" најважнију улогу у овом делу Косова и Метохије имала је Албанска фашистичка партија, која је била организована одмах по доласку италијанске војске. У окружним местима били су створени Федерати, на чијем се челу налазио Федерал - Албанац (истакнута личност, по правилу емигрант са Косова и Метохије који је живео у Албанији), а поред њега Инспектор - Италијан који је руководио „политичким пословима" (најтешње је сарађивао са ОВРОМ, по потреби је организовао и „Сквadre" - специјалне одреде за спровођење тортуре и репресалија над противницима фашизма - од премлаћивања и насилног давања већих количина ричинуса на улицама до убијања, такође на улицама, без претходног хапшења или суђења).

У среским местима постојале су среске Фашије као руководства Албанске фашистичке партије, у општинама општинске Фашије, а у селима старешине сеоских „језгара" („нуклеуси").

Поред других послова, окружни Федерат је посебну пажњу посвећивао омладини и политичко-пропагандном раду у масама.

„Албанска фашистичка омладина" била је састављена од неколико организација: „Вучићи" (деца до поласка у школу), „Балила" (деца у нижим школама), „Предњаци" или „Авангардисти" (омладина од 14 до 17 година) и „фашистички младићи" (омладина од 17 до 21 годину). Тако окупљени и организовани, изводили су разне војничке и друге вежбе (чланови „Албанске фашистичке омладине" носили су униформе), марширали, певали фашистичке песме, учествовали на манифестацијама, прославама и другим фашистичким приредбама, а специјални инструктори држали су им предавања у којима су славили „ослобођење од Срба", „Велику Албанију", величали Хитлера и Мусолинија, фашистичке земље Италију и Немачку и њихове „ослободилачке" трупе.

Политичко-пропагандни рад у албанском народу, који је спроводио посебни апарат Албанске фашистичке партије, састојао се у развијању симпатија према фашизму и Албанској фашистичкој партији, у истицању свега онога што су Албанци „добили" доласком фашистичке војске. То је рађено преко гласоговорника, штампе, летака, плаката, карикатура, зборовна, конференција, уличних манифестација, разних прослава, филмова и др. и било је усмеравано против Срба и Дрногораца.

Тај новостворени али добро уходани фашистички апарат (без обзира што Албанска фашистичка партија није била изузетно чврста организација, а чланство у њој углавном обавезно за чиновнике и сличне категорије), у заосталом крају као што су тада били Косово и Метохија, врло брзо је успео да пронађе веома ефикасан начин за придобијање албанских маса на Косову и Метохији, што је било од пресудног утицаја за држање и расположење тих маса. То се изражавало у њиховој спремности да бране новостворено стање у немачкој и италијанској окупационој зони и да се боре против свих који би покушали да промене такво стање, у мржњи према старој југословенској држави и према Србима и Црногорцима које су им окупатори, његови помагачи и цео фашистички апарат, стално приказивали као оличење старе државе и као кривице за страдање Албанаца.

То је довело до својеврсне, до тада невиђене, политизације и активизације широких албанских маса, на паролама које су истицали окупатор и његове слуге. Велики део тих маса одазивао се и позиву окупатора да са оружјем у руци гуши народноослободилачки устанак у Србији и Црној Гори, тј. да „чува" „Велику Албанију" и новостворено стање на Косову и Метохији „од Срба и Црногораца - комуниста и партизана". Исто тако, заједно са окупатором, део тих маса учествовао је у прогањању присталица народноослободилачког покрета и на Косову и Метохији, одобравао репресалије и над оним Србима на Косову и Метохији који су симпатисали НОП. Оваквом расположењу великог дела албанских маса на Косову и Метохији доприносила су и настојања четничких и сличних елемената да још више пробуде националну мржњу у овој области.

Четнички покрет појавио се у немачкој окупационој зони на Косову и Метохији, пре свега у Ибарској долини, и од почетка је био уперен против народноослободилачког покрета. Четничке оружане формације из овог краја, којима је у свему помогао немачки окупатор, активно су учествовале у борбама против партизана и у потискивању партизанских снага са Копаоника, из Рашке и околних терена.

Истовремено, те четничке снаге нападале су поједина албанска села и домаћинства, као и муслиманско становништво у суседним крајевима. Зверствима која су при том испољавале, проповедањем националне мржње и сејањем страха код Албанаца и другог муслиманског становништва, оне су постизале исто оно што и албански „вулнетари" (добровољци), албанска милиција и друге квислиншке снаге; распиривале су националну мржњу међу народима на Косову и Метохији, спречавале јединство народа у борби против окупатора и тако служиле окупатору и његовој злочиначкој политици.

Разни емисари Драже Михаиловића, Милана Недића и Димитрија Љотића крстарили су и по италијанској и по бугарској окупационој зони на Косову и Метохији и својом пропагандом, обећавањем високих положаја у квислиншкој администрацији Милана Недића у Србији, у четничким и другим издајничким формацијама, као и новцем, покушавали да и у градовима створе одговарајуће четничке и сличне организације.

Иако су присталице НОП-а на Косову и Метохији разорну работу таквих истакнутих емисара и представника четничких и сличних организација спречавали својим политичким радом, а по потреби и физичким ликвидацијама, иако четнички покрет у организационом погледу није постигао веће успехе у италијанској окупационој зони на Косову и Метохији. Идеја о „српству", како ју је тај покрет ширио, позиви на освету и борбу против Албанаца, ширење националне мржње, жеља да се врати старо стање и све остало из праксе четничког покрета, доприносило је још већем ширењу јаза између Срба и Црногораца са једне и Албанаца са друге стране и подстицало Албанце да „чувају оно што су добили". Без обзира на његову стварну малу бројчану снагу, тај и такав четнички покрет представљао је велику опасност за избијање нових националних верских и других обрачуна, као и за успешно развијање НОП-а на Косову и Метохији и успоравао је процес ослобођења албанских маса од утицаја бегова и других слугу окупатора.

Протеривањем Срба и Црногораца - насељеника са Косова и Метохије у Црну Гору и друге крајеве, биле су пресељене и читаве организације КПЈ из насељеничких села. На Косову и Метохији, после паљевине насељеничких села, остало је око 110 чланова КПЈ, мање од половине њених предратних чланова. Уз то, чланови КПЈ су били и неравномерно распоређени (70 у Пећи, 20 у Косовској Митровици, 10 у Призрену, 6 у Ђаковици и 7 у Приштини).

Њихов први задатак је био да раде на сузбијању политике распиривања националне мржње коју су спрводили окупатор и његови помагачи. С обзиром на национални састав организације КПЈ (у њима је било мало Албанаца, а то је била и највећа слабост у раду КПЈ на Косову и Метохији пре рата), њени чланови су, пре свега, били упућени на рад међу Србима и Црногорцима и успели су да им објасне да су за створено стање на Косову и Метохији (паљевине, протеривања Срба и Црногораца, плачке, убиства, распиривање националне мржње) главни кривци фашистички окупатори, који су разним демагошким поступцима завели велики део Албанаца, приказујући им се као ослободиоци и непрестано их хушкајући против Срба и Црногораца.

Оно мало комуниста - Албанаца на почетку окупације нашло се у изузетно тешком положају. „Албански правци“ оптуживали су их као „српске агенте“. Еуфорични дочек окупатора од стране великог дела албанских маса одвео је малобројне албанске комунисте, с обзиром на њихову младост и политичко неискуство, малодушност и пасивност.

Они Албанци - комунисти који су првих дана окупације дошли из Албаније (тамо су припадали разним комунистичким групама) представљали су помоћ комунистичком покрету на Косову и Метохији јер су одлучно иступали против окупатора, бегова, крупних трговаца и других реакционарних Албанаца којима су Италијани доделили звање, положаје и друге почести. Поред тога што су били малобројни, новодошли комунисти - Албанци били су оптерећени слабостима група којима су у Албанији припадали и тешко су прихватили линију КПЈ о непризнавању комадања Југославије од стране фашиста, нових граница Албаније, албанску заставу коју је окупатор донео на Косово и Метохију и др.

Прогласи које су објављивали ЦК КПЈ и Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију (редовно су били превођени и на албански), са позивима на оружану борбу против окупатора и његово истеривање из земље, нису имали одјека у албанским масама на Косову и Метохији. Оне су највећим делом и даље следиле „албанске прваке“, одазивале се њиховим позивима да помажу окупатору у борбама против партизана.

Обавештен о таквој ситуацији, а посебно о расположењу албанских маса на Косову и Метохији, ЦК КПЈ је организацији у овој области одредио и нешто друкчије задатке. Поред уништења рудника „Трепча“, стварања Копаоничког партизанског одреда у који је требало прабацити и људе са Косова и Метохије и повезивања са комунистима у Албанији, ЦК КПЈ је наложио да уместо подизања оружаног устанка за који у области нису постојали услови, комунисти на Косову и Метохији политички раде у албанским масама, да их одвајају од утицаја бегова и других окупаторских слугу и ситним саботажама и другим сличним акци-

Јама против окупатора, за Које постоје услови, припремају масе да схвате потребу заједничке борбе са осталим народима Југославије против окупатора за своје стварно ослободување.

Саботажа организована у руднику „Трепча“ није довела до његовог уништења. Копаонички партизански одред, који је формиран јула 1941. морао је да се удаљи са Копаоника и пређе на територију западне Србије па се идеја о пребацивању нових бораца из Метохије у тај одред није могла реализовати.

Пошто је од средине јула 1941. остао без веза са ЦК КПЈ и суседним партијским организацијама у Црној Гори и Србији, Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију је у неколико махова покушавао да успостави везе и да почне организовано да пребацује нове борце из области у тамошње партизанске јединице. У два покушаја да се пробију до Дрне Горе и успоставе везу са тамошњом организацијом КПЈ погинуло је више од двадесет комуниста из Метохије. Њих су побили „вулнетари“ (добровољци) Албанци „чувајући“ границу „Велике Албаније“ од „Црногораца-партизана и комуниста“.

Добрушки партизански одред, после тешких борби за одбрану села, био је принуђен да се повуче из Добруше. Реорганизован и попуњен са неколико комуниста из Пећи, такође по задатку Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, кренуо је крајем новембра 1941. према Копаонику да успостави везу са партизанима и партијском организацијом како би се тамо организовано пребацили борци са Косова и Метохије. Из околине Рашке био је принуђен да се врати јер су се партизани већ били повукли из тог дела Србије. Тај терен контролисали су четници, па је организовано пребацивање људства из Метохије према Копаонику постало немогуће.

Прилике на Косову и Метохији биле су тешке: веома слаб рад и утицај комуниста у албанским масама, одазивање Албанаца на позиве окупатора, бегова и других функционера у фашистичком апарату да се боре против партизана у Србији и Црној Гори, владавина четника у оним крајевима Србије, а касније и Црне Горе који се граниче са Косовом и Метохијом, у којима се партизански одреди нису могли одржати. Суочен са таквим приликама, Обласни Комитет КПЈ за Косово и Метохију био је принуђен да проналази и форсира специфичне форме рада на терену, које су тада одговарале таквим условима.

Једна од њих било је окупљање присталица народноослободилачког покрета на Косову и Метохији - прво Пећи, Витомирици, Добруши и Гораждевцу, а затим и осталим деловима области и стварање од оних позадинских партизанских јединица.

Ове јединице окупљале су све оне који су били против окупатора и његове политике. То су биле, у ствари, полувојничке организације које су могле да остану на окупираној територији, те

да се ту војнички и политички припремају, да према потреби делују на терену или да се пребаце у партизанске јединице.

Рад комуниста и других активиста народноослободилачког покрета у свим крајевима Косова и Метохије под италијанском окупацијом и овакве форме окупљања присталица народноослободилачког покрета (оне нису биле примењиване у немачкој и бугарској окупационој зони) носили су велике ризике да не буду откривени од окупатора и његовог полицијског апарата. Али, у тадашњим условима, док се не успоставе сигурне везе са пребациваће комуниста и других присталица народноослободилачког покрета са Косова и Метохије на територије на којима делују партизански одреди, на чему је руководство стално радило, то је био једини начин да се будући борци политички и војнички припремају за борбу.

Овакав рад, наравно, није могао остати непримећен. Непријатељ је, потпомогнут четничким елементима, систематским и једновременим блокадама делова града, масовним претресима кућа и хапшењима, почев од марта 1942. одвео у интернацију неколико хиљада, углавном Срба и Црногораца, припадника НОП-а и њихових симпатизера, прво из Пећи а онда из Урошевца, Призрена, Приштине, Гњилана и из околине тих градова.

Још 7. јула 1941. у Пећи је био формиран Војни комитет (чланови: Боро Вукмировић, организациони секретар Обласног комитета КПЈ, Митар Радусиновић и Павле Брајовић). У току јула, августа и септембра 1941. овај комитет је пришао организовању позадинских партизанских јединица - прво десетина и водова, затим чета и батаљона, и најзад, Метохијског позадинског партизанског одреда (командант Петар Брајовић, политички комесар Боро Вукмировић) са преко 700 бораца, који је располагао са око 350 сакривених пушака, 3 пушкомитраљеза, 180 пиштоља, неколико десетина бомби и одговарајућом количином муниције.

Сви борци овог позадинског одреда морали су да прођу војну обуку у оном облику који је одговарао условима окупације: у мањим групама од 5 до 15 бораца, а њима су руководили углавном резервни официри, присталице народноослободилачког покрета.

Штаб Метохијског позадинског партизанског одреда издавао је, према потреби, заповести о дужностима и држању организованих бораца, о политичком раду у одреду, његовом деловању у народу, водећи увек рачуна о реалном стању и могућностима на тако ограниченом терену. Овај одред, као и слични позадински партизански одреди у другим местима на Косову и Метохији, изводио је и ситне акције (кидање телефонских жица, уништавање телефонских стубова. ликвидације најпознатијих сарадника и шпијуна окупатора). Тако се, између осталог, одржавала мобилност одреда, дисциплина бораца и сл.

Окосницу политичког рада у области представљале су „Дневне вести“ (кратак садржај радио-емисија „Слободне Југославије“,

Радио Москве и Лондона о стању на фронтима у Југославији, на Источном фронту, у Африци и на другим фронтима западних савезника), које је свакодневно издавао и умножавао посебни апарат НОП-а. Те вести читане су на скуповима по кућама којима су присуствовали борци позадинских партизанских одреда и остали симпатизери НОП-а. Приликом читања „Дневних вести“ потребне коментаре и објашњења давали су политички активисти - чланови КПЈ и СКОЈ-а. Разним поводом они су држали и предавања у јединицама одреда или за поједине улице или делове града и села. Све девојке и жене које су биле организоване у позадинских јединицама, поред војне обуке, са успехом су завршиле санитарске курсеве и оспособљене су за пружање прве помоћи рањеницима.

Партијске и скојевске организације као основу за свој рад узимале су делове града или делове ових позадинских партизанских јединица, настојећи да окупљањем нових људи стално шире НОП.

Довољно широк да у условима окупације окупи и организује, према месту становања или рада, све оне који су против окупатора, његових слугу и њихове политике, довољно еластичан да на одговарајући начин реагује на намере и покушаје непријатеља да у НОП убади своје агенте, овакав рад био је добар и успешан код Срба и Црногораца. Код Албанаца рад је био постављен на сличној основи, али број организованих присталица НОП-а (изузев донекле у Ђаковици), због општег расположења у тим масама и утицаја непријатеља, био је далеко мањи, а у појединим местима на Косову и Метохији скоро занемарљив, нарочито крајем 1941. и почетком 1942. Напори комуниста нису доносили одговарајуће резултате у тим масама.

Организовани и припремани за илегалне услове рада и борбе, припадници НОП-а и њихови симпатизери, предвођени члановима КПЈ и СКОЈ-а, наставили су и у затворима и логорима да се боре онолико и онако колико су то услови дозвољавали.

Често осећајући извесну грижу савести што су, нешто силом прилика а нешто и својом кривицом, били одвојени од „фронта“ затворским зидовима и бодљикавом жицом, ови затвореници и интернирци су се свим силама трудили да та физичка одвојеност од оружане борбе буде што краћа. Припремали су се да буду спремни кад им се укаже прва прилика да се ослободе затвора и логора, прикључе партизанима и њиховој оружаном борби или опет наставе илегални рад у непријатељској позадини.

У затвору за мушкарце у Тирани постојале су и активно радиле партијске и скојевске организације. Партијско руководство у овом затвору (његови чланови су били у разним временским периодима Рамиз Садику, Кољ Широка, Ељхами Нимани, Предраг Ајлић и др.) било је повезано са одговарајућим партијским формом КП Албаније у Тирани. Политички затвореници су живели и борили су се, учили на партијским курсевима, преко радио-вести које су

им дотуране „споља“ пратили борбе на источном фронту, на фронтовима савезника, борбе партизана у Југославији и Албанији. Преко штрајкова глађу, протестних акција, заштите појединих осуђеника, спречавања извршења смртних казни и друге начине прикључивали су се народноослободилачком покрету Југославије и Албаније. На сличан начин радило се и у затвору за жене у Тирани.

У још тежим условима, у концентрационом логору у Порто Роману код Драча и у Герману код Бурела, интернирци са Косова и Метохије - велике групе руководилаца и присталица НОП-а из Пећи, Призрена, Урошевца, Приштине, Гњилана, Ђаковице - својим радом и држањем служили су за пример осталим интернирцима - нарочито из Албаније, Плава, Гусиња, Бара, Улциња и других крајева - како се и у тим условима организовано може супротстављати намерама окупационих власти да деморалишу, разједине и једни другима супротставе антифашисте из разних крајева Југославије и Албаније. Тако су поступали и интернирци који су се налазили у затворима и логорима у Италији.

Партијско руководство које је било формирано у логору Порто Романо код Драча (Веља Петровић, Мита Миљковић, Павле Брајовић, Митар Радусиновић и Душан Лазић) успело је да успостави из логора везу са ЦК КП Албаније, односно са Миладином Поповићем и Душаном Мугошом, члановима Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, који су се тада налазили на задатку у Албанији. Уз њихову помоћ (директивним писмом, слањем радиовести, материјалном помоћи у новцу и на друге начине) партијски комитет логора организовао је широки политички рад у логору по свим логорским баракама и потпуно онемогућио политику италијанских логорских власти да развију шовинистичку мржњу међу интернирцима. Четнички елементи из редова официра бивше југословенске војске који су имали и привилегован положај у логору и мањи број националиста - иредентиста из редова Албанаца који су стално и у логору потезали питање граница и истицали да је Косово одувек било и да је остало само албанско - брзо су били изоловани, што се могло сматрати великим успехом присталица народноослободилачког покрета.

На посебним партијским курсевима на којима су држана предавања о основним темама марксизма - лењинизма (материјалистичког схватање историје, политичка економија, историја класне борбе - на основу књиге Фридриха Енгелса „Антидиринг“ која је пренета у логор и чије су поједине делове интернирци руком преписивали), о темама везаним за народноослободилачку борбу (улога КПЈ у народноослободилачкој борби, циљеви народноослободилачке борбе и др), затим договорима на партијским састанцима како приступити појединим питањима из живота у логору и најзад припремама по војним десетинама које су биле формиране у логору

а у њима обухваћени сви припадници и симпатизери народноослободилачког покрета (војна обука у логорским условима) - испуњавао је свакодневни живот интернираца, олакшавано им је да издрже живот у жицама, да се боре са глађу и маларијом. То им је отворало перспективе да ће се једнога дана прикључити оружаном партизанској борби било у Албанији, Италији (постојала је стална могућност да интернирце из Порта Романа пребаце у Италију) или Југославији.

На скоро истоветан начин радили су и борили се и интернирци у Герману, логору код Бурела (партијски руководиоци су били Мићо Мијушковић, Миле Ристић Ћуска, Драгица Срзентић и др.).

У првим данима капитулације Италије, у пометњи која је настала пре него што су немачке трупе успеле да преузму контролу у Тирани, као и у логорима у Драчу и Бурелу, добро организовани потпомогнути од албанских партизана, припадници НОП-а са Косова и Метохије који су се налазили у затворима и логорима на албанској територији успели су да побегну на разне начине.

Повезани са албанским партизанима, ови некадашњи заточеници врло бро су, независно једни од других, на два краја Албаније формирали два косовско-метохијска партизанска батаљона. „Рамиз Садику“ и „Боро Вукмировић“, упутили су према западној Македонији и тамо прикључили македонским партизанима.

Слично су поступили и интернирци из Пећи и других места са Косова и Метохије, који су се у време капитулације затекли у Италији.

Први партизански батаљон „Рамиз Садику“

Још у логору „Герман“ код Бурела у Албанији, интернирци са Косова и Метохије и из западне Македоније успели су, јула 1943. да успоставе везу са албанским партизанима. Одмах после тога, нападом на логор партизани су покушали да ослободе интернирце, али без успеха. У току тог напада у логору је био формиран партизански батаљон са десетинама и четама и одређен штаб батаљона.

Када је капитулирала Италија, уз помоћ неколико албанских партизана, овај батаљон који је добио име „Рамиз Садику“, са око 150 интернираца и само две пушке, упутио се ка ослобођеном Дебру и тамо стигао 12. септембра 1943.

Штаб батаљона сачињавали су: командант Иво Стругар, заменик команданта Зуфер Мусић, политички комесар Мићо Мијушковић и заменик политичког комесара Миле Ристић Ћуска.

Батаљон је имао три чете, којима су командовали: Урош Булатовић (прва чета), Здравко Зоговић (друга чета) и Благо Стругар (трећа чета).

Као чланови КПЈ у овом батаљону су деловали: Мићо Мијушковић, Драгомир Вуковић Чича, Миле Ристић Ћуска, Видак Павличић, Здравко Зоговић, Величко Зоговић, Ацо Лалевић, Блажо Стругар, Иво Стругар, Јелица Стаменковић, Перса Сташић, Зорка Новаковић Лола, Драгица Срзентић.

У Дебру је овај батаљон, поред партизана, затекао и балисте, а око једног енглеског капетана било је окупљено и нешто четнички расположених официра бивше југословенске војске.

Тај енглески капетан био је наклоњен четницима и балистима, па је тим официрима омогућио да запленим италијанским камионима крену према Косову и Метохији.

За десет дана батаљон „Рамиз Садику“ успео је да се наоружа. Томе су знатно допринели Срби и Црногорци - омладинци, мобилисани за радове и потребе италијанске војске. Они су се накнадно прикључили батаљону, а са собом донели пушке и неколико пушкомитраљеза. Уз то, македонски партизани помогли су у наоружавању бораца са Косова и Метохије.

Покушај штаба батаљона да се око 200 младића, већином са Косова и Метохије прикључи батаљону, који су се у моменту капитулације затекли у разним радним јединицама италијанске војске, није успео, па су они сами пошли према Косову и Метохији. На том путу страдали су многи од њих.

Прве борбе батаљон „Рамиз Садику“ водио је око села Брждани и Кленоца против балиста и немачких јединица. Иако је у овим борбама показао велико пожртвовање, батаљон је услед недостатка борбеног искуства имао доста губитака. Погинули су: Петар Берберовић, Исо Јеврић, Слободан Лозанчић, Момчило Јовановић, Зоран Михајловић, Јордан Михајловић, Звездан Фиљић, Илија Бокић.

Батаљон „Рамиз Садику“ ушао је затим у састав македонске „Групе батаљона“, али је после сукоба са бугарским јединицама на планини Баба, донета одлука да се батаљон врати на слободну територију, јер је у њему било много болесних и изнемоглих бораца чије се здравствено стање погоршавало у напорним маршевима и борбама.

Други партизански батаљон „Боро Вукмировић“

После капитулације Италије, Главни штаб НОВ Албаније и ЦК КП Албаније помогли су ослобођеним затвореницима са Косова и Метохије из логора Порто Романо код Драча и из Тиранског затвора, који су били компромитовани и нису имали могућности да се безбедно врате на свој терен, да се сакупе у

^{5а)} Зборник, том VII, књ. 2, док. 39, стр. 88.

⁶⁾ Зборник, том II, књ. 10, док. 166.

Тирани пођу до најближег партизанског одреда „Ишми Круја“ и пребаце на планину Дајти.

Друга група ослобођених затвореника са Косова и Метохије, нарочито Албанаца, којима није директно претила опасност да по повратку у своја места буду ухапшени или су тамо могли да се успешно крију, добили су директиву да се врате на терен, па су уз материјалну и другу помоћ организације КП Албаније у Тирани тако и поступили и наставили илегални рад у непријатељској позадини.

У разним деловима Албаније приликом капитулације Италије затекли су се многи млади Срби са Косова и из Санцака (Тутин и др.), из крајева који су улазили у састав такозване „Велике Албаније“. Насилно мобилисани у италијанску, односно албанску војску, они су искористили метеже пре, а нарочито после капитулације Италије да дезертирају и да се прикључе албанским партизанима. Главни штаб НОВ Албаније предао је ову групу насилно мобилисаних војника Ђевдет Доди и Мити Миковићу, који су одржавали везу са тим штабом и Миладином Поповићем који се кретао заједно са Главним штабом НОВ Албаније.

У три наврата ова група је покушала да дође до партизанске базе у планини Дајти, два пута се сукобила са Немцима и морала је да се повуче. Тек трећи пут успела је да се пробије. Приликом првог покушаја група је бројала око 120 бораца, а кад је пробој успео била је сведена на нешто више од 60 бораца.

Када се ова група спојила са партизанским језгром из тиранског затвора и логора Порто Романо (28. септембар 1943.) које се већ налазило на планини Дајти, формиран је партизански косовско-метохијски батаљон „Боро Вукмировић“.

На основу договора чланова КПЈ из Порто Романа и тиранског затвора (Митар Радусиновић, Павле Брајовић, Мита Миковић, Љубо Милатовић, Џевдет Дода, Гаврило Николић, Предраг Ајтић, Савка Ковачевић, Рада Ајтић, Вуко Турковић и др.) у штаб батаљона су ушли: командант Џевдет Дода из Призрена, његов заменик Павле Брајовић, политички комесар Предраг Ајтић, заменик политичког комесара Митар Радусиновић.

Иако је био без потребног војног искуства, Џевдет Дода је именован за команданта батаљона због угледа који је уживао у Албанији.⁷¹

Залагањем Миладина Поповића и по наређењу Главног штаба НОВ Албаније, батаљон „Боро Вукмировић“ је добио нешто оружја и упутио се према Дебру иако састављен од физички слабих и прилично исцрпљених људи како би прешао на југословенску територију, повезао се са македонским партизанима и ставио на располагање Светозару Вукмировићу Темпу.⁸⁾

⁷¹ Пре формирања КП Албаније био је један од руководиоца Корчамске партијске групе.

⁸ О његовом боравку у том делу Македоније руководиоце батаљона обавестио је Миладин Поповић.

На том путу батаљон се срео са Првом албанском НОУ бригадом и Душаном Мугошом (29. септембар), који је тада пратио ову бригаду на њеном походу из јужне Албаније, где је била формирана, према Пези, где се налазио Главни штаб НОВ Албаније.

Тај сусрет Душан Мугоша описао је овако:

„Бригада (Прва албанска - прим. аутора) је имала један пријатан сусрет, док је још била код Ерзена. Другови из обезбеђења су нас обавестили да су приметили већу групу људи у дугој колони, неки су имали оружје, а неки су били без оружја. Колона се кретала у правцу бригаде. Речено им је (друговима из обезбеђења - М.М) да извиде о каквој се групи ради и да нас извести. То су учинили и после краћег времена обавестили нас да се ради о затвореницима који су ослобођени из Тиранског затвора и који хоће да иду у партизане, у Македонији. Нека сврате до нас, рече Мехмед Шеху (командант Прве албанске народноослободилачке бригаде - М.М.). Нису били далеко, јасно смо их могли видети... Кад су нам се сасвим приближили, нисмо могли поверовати својим очима, јер сам међу њима препознао многе своје старе знанце и другове, са којима сам пре рата био у истом руководству, у истој организацији. Препознадох Митра Радусиновића, Миту Миљковића, Предрага Аљтића, Свету Вучића и још једно петнаестак другова из Пећи. Рекох друговима из штаба да су то моји предратни другови и кренух им у сусрет. Мехмед се потрудио да томе да и званичну форму. Постројио је на брзу руку нешто партизана и по свим војничким прописима, дочекао госте. Био је то сусрет две (у маломе) савезничке и то пријатељске војске. Пошао сам у загрљај старим друговима, наравно, после тога, 'разговору никад краја'...

...Највећи број другова био је са Косова и Метохије. Бригада их је топло и другарски примила. Дали смо им неколико пушака, револвера, два пушкомитраљеза, нешто одеће и обуће...

...Одржали смо и заједничку приредбу. Импровизирана је позорница за трен ока од шаторских крила. Осветљење је било врло јако од велике ватре, која је пламсала испред позорнице. Људи су у полукругу, поседали околу ватре. Имали смо чак и два конференсијеа, тако да су била заступљена обадва језика. Многи другови су ми причали о свом животу и активностима по затворима и логорима, о другарству са албанским друговима, о заједничким акцијама, колективној и политичкој активности. Тек тада ми је било јасно откуд албански партизани знају борбене револуционарне песме. Певали су на свом, албанском језику совјетске као и песме југословенских народа. То је била још једна потврда да су комунисти, и албански и југословенски, иако у затворима и

логорима, били дубоко прожети духом пролетерског интернационализма. Другови су пошли задовољни и импресионирани другарским пријемом".⁹⁾

И Стојан Глоговац, интендант батаљона „Боро Вукмировић“, забележио је о томе сусрету:

„У 11 сати пре подне кренули смо из базе Дајти, у 5 сати (после подне) стижемо у базу Прве (албанске) бригаде Ерзен. Приликом нашег доласка командири су нас постројавали по четатама, командант прве (албанске) бригаде постројио је и његове другове који су овде били, одржао је говор у знак нашег доласка и о значају НОБ и уопште, после њега одржао је говор Мито М. (Милковић) у знак захвалности шиптарском народу на који наилазимо приликом нашег путовања и њиховог пријема кроз Албанију (вероватно је мислио на захвалност за пријем на који наилазе југословенски партизани приликом проласка кроз Албанију - прим. аутора). После оба говорника наш певачки хор певао је револуционарне песме, а на крају интернационалу, певали су и другови Албанци из прве бригаде, одлазимо на одмор, примамо вечеру, али богату, после вечере слушамо ради[о] Лондон, необично нас интересује покрет партизанских одреда у Југославији после завршене емисије отишли смо на забаву коју су припремали другови Албанци из Прве бригаде, после долазимо на спавање.“

Следећег дана (30. септембра) Стојан Глоговац је записао:

„Овог дана перемо веш, примамо опанке за босе, за даље путовање, у 2 сата после подне одлазимо на гађање, око 2 километра далеко од базе, где смо испробали пушке, овде добивамо два пушкомитраљеца од ком[анданта] бригаде, оруђе је италијанског порекла, наши су другови приредили забаву“.¹⁰⁾

По споразуму штаба Прва албанске НОУ бригаде и штаба батаљона извршена је међусобна размена и замена оружја, и то у корист батаљона, тако да батаљон добије што једнообразније оружје, тј. оно које је више одговарало с обзиром на марш који је партизанском батаљону „Боро Вукмановић“ предстојао.

Од оснивања, батаљон „Боро Вукмировић“ је живео правим војничким животом. Била је одмах организована краћа обука, извршена су два бојева гађања (јер је било и бораца који нису знали да рукују пушком, а још више оних који нису служили војску).

Приликом проласка Мартенеша, батаљон се састао са истакнутим верским прваком Албаније, Баба Фајом Мартенешом, иначе у то време једним од руководилаца Јединственог народноослободилачког фронта Албаније. Поздравио је батаљон и преко њега упутио апел Албанцима на Косову и Метохији да се придруже

⁹⁾ Душан Мугоша, На задатку. „Четврти јули“, 1973, стр. 152-153.

¹⁰⁾ Дневник Стојана Глоговца. Архив СР Македоније. књига III бр. 907.

партизанима и поведу борбу против Немаца, балиста и других квислинга.

Иако је на путу преко Љабинота, Мартенеша и Мата наилазио на оружане групе балиста, до праве борбе није дошло па је батаљон после напорних маршева стигао у Дебар (6. октобар), где је десетак дана, као једина организована снага, ликвидирао петоколонаше, обезбеђивао магацине, помагао органима нове народне власти која се стварала.

Батаљон је постављао заседе на путу Дебар - Струга - Гостивар, који су немачке јединице намеравале да оспособе за саобраћај, затим је кренуо према Лазаропољу ради обезбеђења македонских села која су угрожавали балисти.

На положају испред Лазаропоља у батаљон „Боро Вукмировић" стигли су руководиоци из Шарпланинског партизанског одреда, Бранко Шотра и Ељхами Нимани, који су упознали штаб батаљона да је Шарпланински партизански одред, који је остао у Пишкопеји да помогне албанским партизанима, по задатку Главног штаба НОВ и ПО Косова и Метохије упућен да се повеже са косовско-метохијским јединицама и да се сви заједно врате на Косово и Метохију.

Батаљони „Боро Вукмировић" и „Рамиз Садику" састали су се у Дебру 16. октобра 1943, пошто су се вратили са првих борбених задатака. После успешне борбе код Пишкопеје, њима се прикључио и Шарпланински одред (19. октобар).

Показало се да рад на окупираној територији, на Косову и Метохији, у оквиру позадинских партизанских јединица није био узалудан. Искуство стечено у тим позадинским партизанским јединицама касније у затворима и логорима помогло је присталицама НОП-а да се снађу и пронађу најбољи и најкраћи пут како би што пре постали прави борци у редовима НОВ и ПО Југославије.

Борцима са Косова и Метохије придружила се и група Хрвата и Словенаца из Истре, од којих су неки још пре капитулације Италије, а већина после капитулације, дошли у партизане и одмах саопштили да припадају организацији „Тигар" (Трст-Истра-Горица-Ријека).

Иако раније нису ништа знали о њиховој организацији, то није сметало да их борци са Косова и Метохије другарски прихвате.

Шарпланински партизански одред

Септембра 1942. формиран је партизански одред „Зејнел Ајдини", а новембра 1942. Шарпланински партизански одред. Оба одреда дејствовала су на Косову и Метохији у изузетно тешким условима.

Савладавајући највеће и сваковрсне тешкоће, после темељите реорганизације која је у одреду извршена маја 1943. према директи-

вама Светозара Вукмановића, делегата Врховног штаба НОВЈ, и нових задатака које је добио, Шарпланински партизански одред (командант Петар Брајовић, политички комесар Ељхами Нимани) извршио је неколико акција на подручју Шаре. "

Да би се лакше прикључили Шарпланинском партизанском одреду, припадници народноослободилачког покрета из Метохије одлазили су да раде у рудницама хрома на југословенско-албанској граници и када би успоставили везу са партизанима бежали су из рудника.¹²⁾

У тим покушајима бежања ухапшени су многи припадници НОП-а из Пећи, Витомирице и још неких села.

Тако је организована група од око 90 радника напустила посао а њу је једна десетина Шарпланинског партизанског одреда прихватила близу Кукса у Албанији.

Сталне непријатељске потере за овом групом, издаја, глад, лоши временски услови и друге недаће, учинили су да буде десеткована.

Заправо, другог дана по напуштању рудника, на путу за одред, један од водича напустио је групу и пријавио италијанској полицији у Призрену да се група људи креће према Шари да би ступила у партизански одред. Окупаторске власти су после тог обавештења организовале велику потеру, а знале су да су ови нови борци ненаоружани. Села су била блокирана. Ненаоружана група је бегала склањала се испред потера и тако се осипала. После шест дана, изнурени и гладни, највећи број дошао је до Црног врха, у базу Шарпланинског партизанског одреда.

Страдања су настављена. Одред је нападнут изнад Средске и један део ненаоружаног људства се растурио, па су албански „вулнетари" и жандарми успели многе од њих да ухвате и одведу у партизански затвор.

Другом приликом 27. јуна, када се део Шарпланинског одреда пребацивао преко Опоља за ђаковачку Малесију, нападнут је и после краће борбе заробљено је 19 партизана.

Међу ухваћенима су били: Даница Стругар, Јелка Бобичић, Злата Стругар, Десанка Бобичевић, Драгослав Петровић, Блажо Радоњић, Стево Мијушковић, Саво Радоњић и др.

И друга група из Пећи и околине, када је покушала да се пребаци у Шарпланински партизански одред, разбијена је 17. јула у брдима изнад села Бело Поље код Пећи. Погинуо је Војо Дамјановић, а ухапшено 27 присталица НОП-а.¹³⁾

¹¹⁾ Зборник, ТОМ XIII, књига 3, док. 77, 79, 85, 84, 87. „Ноћу између 14. и 15. јуна 1943. напао је италијанску финансијску стражу на тадашњој албанско-бугарској граници. 19. јуна у близини села Драјчића сукобио се са јединицама Албанске фашистичке милиције, 21. јуна водио борбу са јединицама Албанске фашистичке милиције у реону Средске, 27. јуна са општинском стражом на терену Опоља и ноћу између 7. и 8. јула на превоју Високи и др.

¹²⁾ Зборник, том XIII, књ. 3, док. 86.

¹³⁾ Зборник, том XIII, књ. 3, док. 79. и 93.

Када се по директиви Светозара Вукмановића Темпа спојио са македонским партизанима са друге стране Шаре (око Вратнице и других села у околини Тетова) - за Шарпланински партизански одред наступили су бољи дани.

Преко Шарпланинског партизанског одреда ударени су први темељи присне сарадње и међусобног помагања македонских партизана и партизана са Косова и Метохије, сарадње која ће се касније још више развити у заједничким акцијама око Дебра, Кичева и других делова западне Македоније.¹⁴⁾

Сва ова и друга искушења издржали су и неки од новодошлих бораца (Анђа Вујовић, Илија Ђукић, Трифко Кртолица, Владо Ракочевић). Они су у саставу Шарпланинског партизанског одреда заједно са старим борцима тог одреда (Алекса Вучинић, Вуле Парешанин, Никола Парешанин, Живка Богошевић, Милица Лукић, Гојко Меденица, Вељко Мирјачић, Ђоко Лекић, Анте Валенић, Младен Милић, Димче Драшкоци и др.) и руководством одреда (Петар Брајовић командант Ељхами Нимани политички комесар, Бранко Шотра начелник штаба) наставили да се боре.

Део бораца и руководиоца Шарпланинског одреда, по задатку Главног штаба НОВ и ПО Косова и Метохије, кренуо је после капитулације Италије преко Албаније за западну Македонију, са задатком да се повежу са борцима са Косова и Метохије који су успели да побегну из затвора и логора у Албанији. Заједно са тим борцима требало је да се овај део одреда врати на Шару и тамо наставе борбу против окупатора.

Тај део Шарпланинског партизанског одреда, око 50 бораца, на путу за Македонију пролазио је поред Пешкопеје, па је на молбу Хаци Лешија, руководиоца партизана у том делу Албаније, прихватио одбрану овог места које су балисти хтели да преотму од албанских партизана. Задатак је успешно извршио, а том приликом употребио је артиљерију (пет топова). У тој борби погинуо је Владо Ракочевић из Витомирице, а био је рањен Трифко Кртолица из Загрмља код Пећи.

Шарпланински партизански одред се у Дебру и његовој околини срео са косовским партизанским батаљонима „Боро Вукмировић“ и „Рамиз Садику“, али се са њима није вратио на Шару, како је наредио Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију. Из овог одреда су се издвојили партизани Македонци и вратили се на Шару. Остатак Шарпланинског партизанског одреда и оба косовско-метохијска партизанска батаљона „Боро Вукмировић“ и „Рамиз Садику“ добили су нове задатке.

¹⁴⁾ У току 1943. и 1944. кроз овај одред прошло је преко триста бораца са Косова и Метохије и из Македоније. Део Шарпланинског партизанског одреда ушао је 16. септембра 1944. у састав Друге косовско-метохијске НОУ бригаде. Из овог одреда 12 бораца проглашено је за народне хероје, а петорица су постали генерали ЈНА.

Делегат Врховног штаба НОВ Југославије Светозар Вукмановић, у Дебру 22. октобра 1943, формирао је Први косовско-метохијски партизански одред и именовao Штаб одреда: командант Петар Брајовић, заменик команданта Џевдет Дода, политички комесар Ељхами Нимани, заменик политичког комесара Мита Миљковић и начелник штаба Бранко Шотра.¹⁵

У одред су ушли партизански батаљони „Рамиз Садику” и „Боро Вукмировић”, главнина Шарпланинског одреда, чета Словенаца - укупно око 220 бораца.¹⁶

О формирању овог одреда Светозар Вукмановић Темпо обавестио је Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију и саопштио да ће одред остати „још кратко време” у Македонији и онда доћи на Шару.¹⁷

Тада је извршена реорганизација батаљона „Рамиз Садику” и „Боро Вукмировић”.

Штаб Првог батаљона „Рамиз Садику” био је у саставу: командант Зуфер Мусић, резервни официр из Плава, припадник Земљорадничке странке; заменик команданта Иво Стругар, из Пећи, предратни комуниста; политички комесар Мирко Арсенијевић из Берана, предратни комуниста; заменик политичког комесара Мићо Мијушковић, из Пећи, предратни комуниста.

У састав овог батаљона ушле су три чете:

Команда прве чете: командир Вуко Турковић, студент из Плава, предратни комуниста; политички комесар Миле Ристић Ћуска, студент технике из Приштине, предратни комуниста.

Команда друге чете: командир Здравко Зоговић, земљорадник из околине Ђаковице, предратни комуниста; политички комесар Урош Џудовић, студент права из Плава, предратни комуниста.

Команда треће чете: командир Урош Булатовић, земљорадник из Косова Поља, члан КПЈ; политички комесар Вуле Парезанин, из околине Урошевца, земљорадник, члан КПЈ.

Штаб Другог батаљона „Боро Вукмировић” командант Павле Брајовић, радник из Пећи, предратни комуниста; заменик команданта Анте Валенчић, рударски инжењер из Радуше, члан КПЈ; политички комесар Предраг Ајтић, студент из Призрена, предратни комуниста; заменик политичког комесара Митар Радусиновић, земљорадник, из околине Пећи, предратни комуниста.

И овај батаљон био је састављен од три чете.

Команда прве чете: командир Јанко Лакичевић, земљорадник из Витомирице код Пећи, члан КПЈ; комесар Драго Каваја, из Загрмаља код Пећи, земљорадник, предратни комуниста.

Команда друге чете: командир Рајко Анђелић, земљорадник из околине Пећи, предратни комуниста; комесар Савка Ковачевић, студент из Пећи, предратни комуниста.

¹⁵ Зборник, том II, књига 10, док. 161.

¹⁶ Словеначка чета бројала је 47 бораца.

¹⁷ Зборник, том II, књ. 10, док. 161.

Команда треће чете: командир Гаврило Николић, студент из околине Приштине, члан КПЈ; комесар Љубо Милатовић, земљорадник, из Загрмаља код Пећи, предратни комуниста.

Чета пратећих оруђа састављена већином од Словенаца, Хрвата и Италијана: командир Карло, поручник италијанске војске који је у Дебру пришао партизанима (касније је погинуо, а нико му од бораца није запамтио презиме).

На слободној територији у Дебарцима у западној Македонији Први косовско-метохијски партизански одред добио је прилику да организује војни и политички рад како би се што брже припремио за борбе које су га очекивале.

По плану који је израдио штаб одреда, имајући у виду да људству, пре свега, недостаје искуства у оружаном борби, преузете су мере да се кроз војну обуку оспособе за руковање пушком, извођена су бојева гађања, вршена је обука из обезбеђивања јединице у покрету (претходница, заштитница) и приликом одмарања (обезбеђење, стража, стражарско место), постављање заседа борба у насељеним местима, изненађења, јуриш, повлачење и др.

Кроз борбу су се стицала искуства. За нешто више од три месеца ови неискусни борци израсли су у праве војнике, савладали су основно у ратној вештини. То је постигнуто, пре свега, захваљујући високој свести и борбеном моралу бораца али и зато што је Одред имао изузетно способан старешински кадар команданте батаљона и командире чета као што су Павле Брајовић, Зуфер Мусић, Иво Стругар, Урош Булатовић, Јанко Лакићевић, Здравко Зоговић, Блажо Стругар, Вуко Турковић, Драган Ђорђевић, Гојко Меденица, Вељко Мирјачић, Милан Митровић и др. Они су својим свесним радом и држањем, а посебно личним примером у борби и у целокупном животу, обавили огроман посао у оспособљавању својих јединица за извршевање тешких и сложених задатака.

Ослобађање Кичева

Први косовско-метохијски партизански одред убрзо је ступио у оружане акције, извршавајући задатке које су му Главни штаб НОВ и НО Македоније и делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозар Вукмановић Темпо одређивали у циљу проширивања и одбране слободне територије, преношења оружане борбе на територију под бугарском окупацијом, у Егејској Македонији.

Прва крупнија оружана заједничка акција македонских и косовско-метохијских бораца уследила је при нападу на Кичево. Штаб НОВ и ПО Македоније наредио је да се ослободи Кичево и да се прошири слободна територија у западном делу Македоније.

На такозваним „летећим партијским састанцима" у четним конференцијама извршене су припреме: кратко је разговарано о значају напада и задацима бораца за време борбе, а комунисти су

подстицали борце да скоро трчећим кораком пређу велико удаљење како би на време стигли и изненадили непријатеља у граду.

Према наређењу које је издато за напад на Кичево, одређена је и линија одакле јединице треба да почну да се развијају за борбу. Показало се да би развијање за борбу са тог удаљења било преурањено, јединице не би стигле до града да на време изврше напад који је био одређен у зору, изостало би изненађење које је било основна замисао овог напада, а непријатељ би могао да открије прилаз јединице граду. Штаб за извођење напада на лицу места је изменио део наређења Главног штаба НОВ Македоније који се односио на место почињања развијања јединице за борбу, довео је јединице до града, па их тек тада развио за борбу.

Процена која се односила на јачину и распоред непријатеља није била тачна, па је на основу накнадно прикупљених података пред сам напад извршен нови распоред јединица (Косовско-метохијски партизански одред је добио правац напада југозападно од друма Дебар-Кичево, Шиптарски кичевски батаљон да напада дуж самог друма, два македонска батаљона северно од друма, а „ударна чета“ наоружана машинкама и бомбама да чисти пут борцима). Како се показало, град је бранило 25 Немаца и око 500 балиста.

Изненадним брзим нападом 1. новембра у 5.00 часова, Кичево је било ослобођено. Непријатељ није открио покрете партизанских јединица, био је изненађен. У тој првој већој заједничкој борби македонских и косовско-метохијских бораца дошло је до изражаја оно што су пре тога на теоријским часовима учили у Дебарцима: добро организовање покрета, опрезност при покрету, кретање ноћу, прикупљање података о непријатељу, приближавање положајима, коришћење заклона, садејство приликом напада или одступања, отварање ватре у правом тренутку, извршење конкретних наређења у току борбе и др.

Немачке јединице предале су град „ударној чети“ која је прва упала у град, а којом је командовао Драгутин Ђорђевић Алија. Ослобођење Кичева ојачало је борбени морал македонских и косовско-метохијских бораца, уверили су се да немачки војници нису непобедиви, доживели су да им се виши немачки официри предају у борби која је кратко трајала јер је напад био муњевит и незадржив.

Партизани су заробили штаб немачке територијалне команде, 18 официра са пуковником Хелдером на челу. У борби је убијено око 30 војника и официра (међу којима већи број балиста), а заплењено је 6 аутомобила, велика количина муниције, хране, опреме и нешто наоружања.^{1^} Балисти који су, такође, бранили град углавном су се разбежали по околним селима.

Партизанске јединице које су ослободиле Кичево имале су 3 мртва и 2 рањена борца.

¹⁸⁾ Историјска комисија ОК СКС за Косово и Метохију, К-5/1, бр. 35.

У ослобођеном граду била је формирана команда места: командант Ељхами Нимани, његов заменик Џевдет Дода).

Балисти, којима је командовао озлогашени Мефаил покушали су 2. новембра да преотму ослобођени град. Следећег дана напад балиста је одбијен. У тим борбама непријатељ је имао око 50 мртвих.¹⁹⁾

Затим је било наређено да јединице изврше покрет према Буковику, преко села Зајас, у којем су се били окупили балисти и припремали нови напад на партизане.

После разбијања и те непријатељске групе, према новом наређењу Главног штаба НОВ Македоније, требало је да јединице које су ослободиле Кичево крену 5. новембра ка Гостивару и ослободе га. Међутим, балисти који су били потиснути из Зајаса, потпомогнути новим снагама које су се у међувремену мобилисали Мефаил и други албански рекационари распиријући националну и верску мржњу према Македонцима и Србима, од којих су углавном биле састављене партизанске јединице,²⁰⁾ напали су прво на положаје македонских батаљона који су, после тешке трочасовне борбе били принуђени да се повуку између села Тајмишта и Колара.

Потом су балисти напали и косовско-метохијске батаљоне. Велико невреме, магла и киша, онемогућавале су прегледност и отварање ватре, па аутоматско оружје и бацачи нису могли да подрже борбу партизанских јединица.²¹⁾ Вођене су велике борбе и на Буковику. Упркос бројчане надмоћности, балисти су задржани и нису успели да у току дана заузму положаје на Буковику. Пет курира, који су били упућени да успоставе везу са македонским партизанским батаљонима, балисти су убили (Младен Мирић, Душко Дебељковић, Никола Дабић, а имена још двојице погинулих су непозната).

Пред вече, 6. новембра, Први косовско-метохијски батаљон извршио је пробој кроз балистичке положаје и упутио се према селу Тајмишту. Ту је остављен тешки рањеник Драго Каваја, а са њим и санитарски референт у чети Драгица Срзентић. Балисти су упали у Тајмиште, попалили неке куће и убили тешко рањеног Драга Кавају, а Драгицу Срзентић као жену, оставили у животу и она се одмах повезала са позадинцима и вратила у Одред.

Штаб, који је добио задатак да води офанзивне операције према Гостивару и да ослободи тај град, био је принуђен да измени добијено наређење и да са офанзивних операција пређе на дефанзивне, што су борци сасвим добро и успешно обавили.

Исто.

Зборник, том VII, док. 86.

²¹⁾ Зборник, том VII, књ. 2, док. 77.

Политички рад у Првом косовско-метохијском партизанском одреду

Батаљон „Рамиз Садику“ имао је 29, а батаљон „Боро Вукмировић“ 30 чланова КПЈ. У оба батаљона постојало је прилично секташтво у погледу пријема нових чланова у КПЈ и после интервенције Полит-одела. Тек после формирања Прве македонско-косовске НОУ бригаде примљено је 12 нових чланова у КПЈ.²²¹

Чланови КПЈ и остали борци у косовско-метохијском батаљонима читали су „Пролетер“, Манифест Главног штаба НОВ и ПО Македоније“ писма Светозара Вукмановића Темпа комунистима Косова и Метохије, Проглас ЦК КПЈ поводом 7. новембра, Стаљинов говор поводом прославе дана октобарске револуције и др.

У саставу два косовско-метохијска батаљона налазили су се предратни чланови КПЈ из Пећи, Митар Радусиновић, Павле Брајовић, Мита Миљковић, Мићо Мијушковић, Љубо Милатовић, Драго Каваја, Ука Гаши, Драгомир Вуковић Чича, Савка Ковачевић, Владо Стругар из Берана (Мирко Арсенијевић), из Приштине (Миле Ристић Ћуска, Драгомир Филиповић), Призрена (Предраг Ајтић, Рада Ајтић), Ђаковице (Величко Зоговић, Здравко Зоговић, Анђа Вујовић), затим они који су примљени у КПЈ одмах после окупације: Вељко Мирјачић, Јелица Стаменковић, Алекса Вучинић, Вуле и Никола Парезанин, Младен Милић, Гојко Меденица, Гаврило Николић и др. као и они који су то постали нешто касније у јединицама, затворима или логорима.

У новим батаљонима борио се и већи број чланова СКОЈ-а од којих су многи убрзо постали и чланови КПЈ.

Они су били носиоци политичког рада који се по плану обављао у оба батаљона, по десетинама и четама. Појачан политички рад био је неопходан из више разлога.

Највећи број бораца нове јединице дошао је из затвора и логора и били су изоловани од догађаја у земљи или о њима недовољно обавештени, одвојени од оружане борбе, од народа и рада с народом. Било је неопходно да схвате шта се све у њиховом одсуству изменило, да се боље упознају са карактером и ширином народноослободилачке борбе, као и са оним новим политичким искуствима која су стечена у Македонији, на Косову и Метохији и у осталим деловима Југославије. Било је, таксфе, потребно оспособити борце да нова знања и искуства преносе народу на терену на којем ће се борити.

Пре свега, било је потребно да се чланови КПЈ и СКОЈ-а, као и остали борци косовско-метохијских батаљона, упознају са приликама у Македонији. Због тога су у план политичког рада биле укључене теме које се односе на народноослободилачки покрет

⁵⁵⁾Зборник, том VII, књ. 3, док. 2 и 4.

у Македонији и писмени материјали који су објављени непосредно после капитулације Италије: Манифест Главног штаба НОВ и ПО Македоније, Циркуларно писмо ЦК КП Македоније партијским организацијама на терену и др.

Уз борце који су организовано радили у народноослободилачком покрету пре ступања у косовско-метохијске батаљоне налазили су се и они које су албанске власти насилно мобилисале и пребациле са Косова и Метохије и других крајева из састава „Велике Албаније“ у разне делове Албаније. Они су капитулацију Италије искористили да се прикључе партизанима. На сличан начин косовско-метохијским батаљонима су се прикључили и Хрвати и Словенци из Истре и других крајева који су се тада затекли у италијанској војсци. Дезертирала из италијанских јединица или су побегли из радних логора у Албанији, у које су их стрпале италијанске војне власти као „непоуздане елементе“ по фашистички гшредак у Италији. Они нису имали оно знање и искуство као борци који су дошли из затвора и логора. Политичким радом ту је разлику требало отклонити.

Све ове разне групе које су ушле у састав косовско-метохијских батаљона - што је и размљиво - донеле су са собом и различита схватања и навике из својих претходних средина, а сви заједно нашли су у Македонији и срели се са народом чију историју и проблеме нису довољно познавали.

Затвореници и интернирци са Косова и Метохије, као и борци Шарпланинског партизанског одреда, добро су знали колико су кобне биле последице политике националног угњетавања која је вођена у старој Југославији, посебно на Косову и Метохији, као и то да је један од циљева народноослободилачке борбе, коју предводи Комунистичка партија Југославије, ликвидација националног угњетавања и стварање државе у којој ће свим народима Југославије, као и националним мањинама, бити обезбеђени слобода и равноправност.

Затвореници и интернирци са Косова и Метохије нису много знали о специфичностима Македоније. Наравно, били су сви против политике националног угњетавања која је спровођена пре и за време рата у Македонији, за слободу и равноправност македонског народа, али нису познавали „национални програм“ који је у Македонији кроз народноослободилачку борбу требало остварити.

Борци са Косова и Метохије понашали су се, што је и размљиво, као да они нису имали нити имају било какве везе са онима који су у старој Југославији спроводили политику националног угњетавања македонског народа.

Несхватање или површно гледање бораца са Косова и Метохије на македонско питање повремено је, у почетку, доводило и до извесних неспоразума са борцима из Македоније.

Македонци су били осетљиви на сваку појаву неуважавања специфичности у Македонији, што се понекад испољавало и неком врстом подозрења према Србима и Црногорцима, којима су Македонци указивали гостопримство на које им се није узвраћало одговарајућим разумевањем.

У почетку је чак и употреба српског језика подсећала један део Македонаца на некадашње, доведене и постављене представнике власти који су спроводили политику националног угњетавања Македонаца.

На једном другарском поселу октобра 1943. године у Дебарцима, у току импровизованог програма, један борац из косовско-метохијске јединице прочитао је у најбољој намери своју песму посвећену Македонији и борби македонског народа, али је песми дао наслов „Наш југ“, што је дало повода неким друговима - Македонцима да питају какво значење има наслов, чији је то „југ“, па су због тога протестовали.²³¹

Ситне зађевице које су произилазиле из потцењивања националног питања, превазилазиле су се заједничким напорима бораца са Косова и Метохије и Македоније, пре свега добро организованим политичким радом.

За политички рад, комунисти из косовско-метохијских батаљона користили су пре свега орган ЦК КПЈ, „Пролетер“ број од децембра 1942. године, који је био умножен у већем броју примерака у илегалној штампарији ЦК КП Македоније, па су оба косовско-метохијска батаљона располагала са довољним бројем примерака за читање и учење. Нарочиту пажњу комунисти су тада посветили проучавању чланака Јосипа Броза Тита „Национално питање у Југославији у светлости народноослободилачке борбе“, а затим чланцима „Организационо питање КПЈ у народноослободилачкој борби“ Александра Ранковића, „Нова улога младе генерације у народноослободилачкој борби и задаће СКОЈ-а“ Иве Лоле Рибара, „Улога Совјетског Савеза у борби против фашистичких освајача“ Сретена Жујовића и другима који су били објављени у том броју „Пролетера“.

Овај број „Пролетера“ представљао је велику помоћ за правилно и темељито упознавање линије КПЈ у народноослободилачкој борби, за схватање значаја националног питања у тој борби.

Готово сви документи из Македоније које су читали и изучавали комунисти из косовско-метохијских батаљона односили су се на линију КПЈ о македонском националном питању, односно на линију КП Македоније, на издајнички рад Методија Шаторова Шарла, некадашњег секретара Покрајинског секретара КПЈ за Македони-

У листу Прве македонско-косовске НУ бригаде „Братство“ био је објављен уводни чланак, у којем су у општим цртама изнети ставови комуниста о народноослободилачкој борби и националном питању. На такав уводник замерке су имали македонски борци јер није потенцирано питање Македоније, а посебно уједињење македонског народа.

ју, као и на све оно што је тада било од прворазредне важности за даљи развитак народноослободилачке борбе у Македонији.²⁴¹

Светозар Вукмановић Темпо је из Македоније одржавао везу са партијским руководством на Косову и Метохији (Павлом Јовићевићем, секретаром ЦК КПЈ за Косово и Метохију), са Штабом II корпуса НОВ и ПО Југославије, а преко њега и са Врховним штабом НОВ и ПО Југославије, са ЦК КП Албаније и Миладином Поповићем, делегатом ЦК КПЈ у Албанији, са ЦК КП Грчке.

Тако су, стицајем околности, борци са Косова и Метохије преко сталног контакта са Светозаром Вукмановићем Темпом у извесном смислу имали и „привилегован положај“, тј. били су добро информисани не само о догађајима у Македонији него и суседном областима (Косово и Метохија, други делови Југославије, Бугарска, Албанија и Грчка), што им је у знатној мери помогло да брже и боље савлађују програм политичке обуке.

Комунисти и остали борци са Косова и Метохије у западној Македонији, преко његових усмених и писмених иступа - како оних јавних тако и оних интерних - и директно су учили од Светозара Вукмановића Темпа.

На конкретном примеру у Дебру и околини у крају, у којем живи становништво различите националне припадности, Светозар Вукмановић Темпо је показао како одлучно треба спроводити линију народноослободилачке борбе.

У Дебру и његовој околини сарађивали су албански и македонски партизани, а после су се њима придружили и борци косовско-метохијских батаљона.

Почетком октобра 1943. великоалбанска реакција узимала је маха у Дебру и околини и са једне и са друге стране југословенско-албанске границе. Албански партизани, због своје малобројности и политичке несигурности, нису тој реакцији пружали одговарајући отпор. Руководиоцима албанских партизанских одреда, који су

²⁴¹ У почетку свог боравака у западној Македонији, борци са Косова и Метохије прилично су се равнодушно и без дубљег уношења односили према критикама претходне политичке линије у Македонији, која је била оличена у личности Методије Шаторова Шарла, тј. прилазили су свему томе као „историји“, као нечему што су КПЈ, односно КП Македоније осудиле, на шта се више не треба освртати него ићи даље. Тек су касније, уз помоћ бораца - Македонаца, преко разговора и дискусија, схватили везу између критике претходне политичке линије и даље перспективе борбе македонског народа у народноослободилачком рату, за национално ослобођење, право на државност и др.

Светозар Вукмановић Темпо, који је био у сталном контакту са косовско-метохијским батаљонима и касније са Првом македонско-косовском НОУ бригадом, у својим јавним наступима, као и на састанцима са руководиоцима војних јединица, упорно је понављао суштину грешака и издаје Методија Шаторова Шарла и њихове последице и позивао на непомирљиву борбу против свих остатака такве политике. Подвлачио је судбинску повезаност борбе македонског народа са борбом осталих народа Југославије. Суштина готово свих излагања Светозара Вукмановића Темпа сводила се на позиве за реализацију пароле „Слободна Македонија у оквиру Титове Југославије“, а на борбу против оне друге пароле „Самостална, аутономна Македонија“ и за спровођење оне линије која ће обезбедити пуну слободу македонском народу.

дејствовали у граничном појасу између Македоније и Албаније, Светозар Вукмановић Темпо је отворено указао на оно што отежава бољу сарадњу између партизана - Албанаца и партизанских снага у Македонији.²³¹

Поучан за комунисте у косовско-метохијским батаљонима био је и принципијелни став Светозара Вукмановића Темпа према савезничкој војној мисији која се налазила при Главном штабу НОВ и ПО Македоније и која се кретала са борцима из Македоније и са Косова и Метохије и његови практични поступци према члановима мисије приликом решавања појединих питања која су искрсавала у односима између Главног штаба НОВ и ПО Македоније и партизана, са једне и савезничке војне мисије, са друге стране.

Шеф савезничке војне мисије, његов преводилац и други чланови мисије, иако нису имали право да се мешају у унутрашња питања партизанских јединица ни да се баве политичким радом на терену, покушавали су директно од партизана из редова косовско-метохијских батаљона да прикупе податке о бившим официрима југословенске војске, о повременим зађевицама између македонских и косовских партизана, да проверавају бројно стање сваке партизанске јединице и сл.

После сукоба до којих је дошло између партизанских политичких руководилаца и чланова савезничке војне мисије (шеф савезничке војне мисије, између осталог, назвао је политичке комесаре „гестаповцима" који држе под строгом контролом све борце у бригади) интервенисао је Светозар Вукмановић Темпо и захтевао од савезничке војне мисије да прекине са таквим радом, да више пажње посвете партизанским акцијама и када се за то укаже потреба, да координирају партизанске и савезничке акције (рушење мостова, железничке пруге и др.), да помогну у снабдевању партизана оружјем.

Односи са савезничком војном мисијом су се после тога постепено средили, а затим побољшали, тако да је сарадња била задовољавајућа.

Светозар Вукмановић Темпо је сматрао за потребно да комунисти и остали борци из косовско-метохијских батаљона, ради

²⁵⁾ Зборник, том II, књ. 10. док. 157.

То што албански партизани држе власт у Дебру „а да ипак македонски народ не ужива никаква права охрабрује великоалбанске елементе у Кичеву, који желе да и у Кичеву успоставе власт исту као и у Дебру, да због тога Македонци беже на територију под бугарском окупацијом а да бугарски фашисти успевају упркос томе да заоштре шовинистичку мржњу против целог албанског народа".

Светозар Вукмановић Темпо инсистирао је да македонски и албански партизани треба да имају заједнички став и заједничку линију. Предложио је да се што пре „нормализује ситуација у Дебру" и да се власт организује „на принципу пуне националне равноправности" и предузме низ конкретних мера у том смислу (организовање новог Дебарског партизанског батаљона од македонског и албанског људства, који би представљао војничку силу, на коју би се ослањала народноослободилачка власт у Дебру, организовање Нац. ослободилачког комитета, који би чврсто заузео правилну линију. а нарочито у погледу братства између македонских и шиптарског народа и др.).

бољег разумевања задатака пред којима се налазе, више сазнају како је вођена борба против штетних ставова Методија Шаторова Шарла и његове групе и какве је резултате у тој борби постигла партијска организација у Македонији. Он је у контактима са борцима са Косова и Метохије стално понављао да македонском народу треба отворено и јасно рећи да он у Народноослободилачкој војсци Југославије има најсигурнију гаранцију да ће извојевати своју пуну слободу и равноправност, а да је главни задатак комуниста у Македонији да окупе македонски народ у борби за „слободну и равноправну Македонију у братској заједници са свим народима Југославије“.

Манифест Главног штаба НОВ и ПО Македоније²⁶ представљен је борцима са Косова и Метохије као конкретна разрада линије КП Македоније у народноослободилачкој борби. Посебно им је указано на она места где се истиче да Македонци, први пут у својој историји, имају „младу народну војску“, да је та Народноослободилачка војска Македоније саставни део Народноослободилачке војске Југославије, да испуњава велику идеју - ослобођење Македоније-

У том Манифесту, из којег су борци са Косова и Метохије много научили, био је прецизно разрађен став према великобугарским фашистима под чијом се окупацијом налазио највећи део Македоније (да су то Хитлерове слуге, са којима Македонцима предстоји „још много тешких и оштрих борби“), затим према великокрпским хегемонистима са Дражом Михаиловићем на челу (који, како је речено, и поред пораза и поред тога што против њих устаје читав српски народ заједно са свим народима Југославије, покушавају „да испуне своје прљаве циљеве, да уз помоћ окупатора разбију нашу НО војску“), према великоалбанским фашистима и великоалбанским хегемонистичким елементима (који се окупљају „по читавој македонској територији која је до јуче била под италијанском окупацијом и уз помоћ немачких окупатора... покушавају да разбију нашу НО војску“, који „већ сада провокаторским постављањем питања сутрашњих граница“ покушавају да разбију јединство македонског и албанског народа које је створено у тешкој и неравној борби против окупатора“ (као и према македонским фашистима, издајницима македонског народа и слугама немачких фашистичких окупатора, са Ванчом Михаиловом на челу, с једне и Тинчевим, Ђузеловим, Чкатровим, Костом Ципушевим и другима, са друге стране“ против те клике Македонци „треба још дуго, заједнички и смело“ да се боре).

Свим тим непријатељима и издајницима македонског народа најављена је у Манифесту непошtedна борба за истеривање из Македоније „без обзира да ли су они у служби Хитлера“, великобугарске или великокрпске хегемонистичке клике“ а за „пуно

²⁶) Зборник, ТОМ VII, књига 4, док. 52.

јединство македонског народа, почев од комуниста па све до старих илинденских бораца, у борби за нову слободну и народну Македонију..."

У Манифесту је покренуто и питање уједињења Македоније, а Македонци су позвани да се окупе око народноослободилачког покрета „без обзира да ли је неко у прошлости био бугарофил, гркоман или србоман...". Поменуто је и питање балканске федерације и речено да се за њу данас боре"... уједињене војске свих балканских народа".

Проглас је завршен паролама, међу којима је и „Живела слободна Македонија".

Свим партијским организацијама Македонији било је упућено у вези са овим Манифестом и Циркуларно писмо ЦК КП Македоније,²⁷¹ које је проучавано и у партијској организацији косовско-метохијских партизанских батаљона. У том Циркуларном писму је речено да Манифест у којем су изнесени карактер и циљеви народноослободилачке борбе у Македонији треба да буде допуњен „живим политичким објашњењима".

Комунистима у Македонији, па и оним у косовско-метохијским батаљонима који су се тада налазили у Македонији, и у Циркуларном писму било је посебно указано на потребу популарисања борбе за „нову слободну и народну Југославију", у којој ће бити остварена „пуна национална слобода и равноправност српског, хрватског, словеначког, македонског и црногорског народа..."

Нека политичка питања која су искрсавала из заједничке народноослободилачке борбе балканских народа против фашистичких окупатора и њихових помагача, била су током рата потпуније разјашњена. Комунисти и остали борци косовско-метохијских батаљона учили су, између осталог, тако што су им у писменој или усменој форми биле доступне и критике појединих ставова или докумената који су се односили на искрсла спорна питања - као на пример како и када поставити питање уједињења македонског народа, око акције за стварање „Балканског штаба", „балканске федерације", јужнословенске федерације од Јадранског до Црног мора" и др.

Народноослободилачки покрет у Југославији, а посебно у Македонији, није ћутке могао да прелази преко чињенице да је македонски народ разједињен, да је живео у три балканске државе и да од раније, па и у народноослободилачкој борби, води борбу како за своје национално ослобођење и равноправност са другим народима тако и за своје уједињење.

На основу материјала које су читали, у говорима које су слушали, борци са Косова и Метохије у западној Македонији схватили су шта је за македонски народ значило то што је територија на којој живе била подељена између Југославије, Бугарске и

²⁷¹ Архив СКЈ, Македонија 11/58.

Грчке и оправданост захтева македонског народа за своје уједињење. Исто тако, они су прихватили и став ЦК КП Македоније, који је произлазио из створеног стања у Македонији: пошто се народноослободилачки покрет македонског народа највише развио у оном делу Македоније у саставу Југославије и пошто је тај покрет постао и центар окупљање целог македонског народа, онда је потпуно оправдана и парола о ослобођењу и уједињењу македонског народа у братској заједници са свим југословенским народима и истицање да је најсигурнија гаранција македонског народа да ће обезбедити своју пуну равноправност и слободу Народноослободилачка војска Југославије, која се бори против сваког националног подјармљивања и сваке хегемоније.

Уследила је критичка примедба генералног секретара КПЈ Јосипа Броза Тита да у условима који су тада постојали, није добро постављати на тај начин питање уједињења македонског народа, већ је боље истаћи само „ослобођење и-самоопредељење народа“ после победе над фашистичким окупатором и његовим помагачима.

Слична критичка примедба дошла је у погледу акције за стварање „Балканског штаба“, која је указивала да је у тадашњој ситуацији стварање таквог штаба политички погрешно и штетно.

Парола о праву народа на самоопредељење, укључујући и право на отцепљење, о којој се често дискутовало на партијским састанцима и политичким конференцијама у батаљонима, била је, уз помоћ Светозара Вукмановић Темпа и руководиоца народноослободилачког покрета Македоније који су се тада налазили у западној Македонији, правилно схваћена и протумачена у редовима бораца са Косова и Метохије - тј. да право народа на отцепљење није и обавезно, јер македонском народу највише одговара да буде у заједници са осталим народима Југославије, у заједници у којој је сваком народу загарантована слобода и равноправност.

Дискусије о таквим и сличним питањима олакшавале су комунистима и осталим борцима са Косова и Метохије, који су се налазили у западној Македонији, да схвате и оне политичке финесе које су указивале на реалности одређених периода народноослободилачке борбе и да се те реалности не смеју замењивати програмским жељама и преурањеним циљевима.

Отвореност са којом је иступао, са којом је говорио о грешкама - како својим тако и оним које су чинили други - упорно настојање да се свака грешка и сваки пропуст што пре исправе, разумевање за оне који погреше, а желе да се поправе, учинили су да је Светозар Вукмановић Темпо постао за партизане, и македонске и оне са Косова и Метохије, неприкосновени ауторитет, пре свега по свом раду и делима а не по титулама које је имао.

То важи и за руководиоце народноослободилачког покрета Македоније који су се тада налазили у западној Македонији - Страхила Гигова Андра, Михаила Апостолског Донча и др.

Везе са Косовом и Метохијом

Доласком Шарпланинског партизанског одреда у околину Дебра, борци батаљона „Рамиз Садику“ и „Боро Вукмировић“ добили су информације о стању на Косову и Метохији: о свим оним тешкоћама са којим се бори народноослободилачки покрет у овој области, о све жешћем терору који спроводе албанске банде Цефера Деве и других издајника, о паљевинама српских и црногорских кућа, о убрзаном иселјавању Срба и Црногораца, о пљачкама и убиствима, провалама партијских организација и убиствима активиста народноослободилачког покрета, о масовном хапшењу и интернацијама присталица народноослободилачког покрета, као и о порасту броја оних који би, када би им се пружила прилика, одмах ступили у партизанске одреде и које разни дотадашњи неуспеси да се то постигне и жртве које су пале у таквим покушајима нису обесхрабрили.

Из околине Дебра, преко курира и веза које је користио Светозар Вукмановић Темпо, биле су успостављене везе између штаба Првог косовско-метохијског партизанског одреда и секретара Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, Павла Јовићевића, који је ову дужност преузео после погибије Бора Вукмировића.

Одмах после формирања одреда штаб се обратио писмом ОК КПЈ за Косово и Метохију и предложио, због повољних услова који су тада постојали у околини Дебра и Кичева, да Обласни комитет КПЈ и Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију упуте нове борце са Косова и Метохије у западну Македонију.

У једном од сачуваних писама секретару ОК КПЈ, Павлу Јовићевићу, поручено је да се у западну Македонију што пре упуту људство са Космета „да би се овде могло наоружати“ како би се створила самостална бригада. Саветовано му је да том проблему посвети велику пажњу и што пре, преко сигурних канала које није тешко створити, упуту борце са Косова и Метохије према Дебру.

У јесен 1943. озбиљно се рачунало на одлазак косовско-метохијских батаљона према Косову и Метохији, што су борци, без обзира на ситуацију у области, очекивали са нескривеним нестрпљењем.

Извесно време Светозар Вукмановић Темпо одржавао је везе са Обласним комитетом КПЈ за Косово и Метохију преко Кузмана Јосифовског Питу, члана ЦК КПЈ Македоније, који је тада илегално боравио и радио у Скопљу. После капитулације Италије, прослеђујући пошту Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију, коју је добио са слободне територије у западној Македонији од Светозара Вукмановића Темпа, Кузман Јосифовски је и сам напи-

¹³⁴ Архив Војноисторијског института, Историјска Комисија ПК КПС за Космет, Приштина НОБ-а (548-549).

сао писмо Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију, у којем је обавестио партијско руководство у области да је на слободној територији у западној Македонији формиран „један батаљон косметоваца, бивших политичких затвореника“. Када је писао то писмо, Кузман Јосифовски Питу вероватно још није био обавештен да је у западну Македонију стигао и други косовско-метохијски батаљон, „Боро Вукмировић“.²⁹⁾

Добривоје Радосављевић, инструктор ЦК КПЈ при ЦК КП Македоније, у писму Цветку Узуновском, политичком комесару Главног штаба НОВ и ПО Македоније, 18. октобра 1943³⁰⁾ наводи да Светозар Вукмановић Темпо „одлази данас-сутра“ са „косовским српским батаљоном преко Косова за Андријевицу“, где је већ продро II Корпус генерала Пека Дапчевића.

После тога, Светозар Вукмановић Темпо је преко штаба II корпуса обавестио Врховног команданта НОВ и ПО Југославије телеграмом од 25. октобра 1943. да ће, пошто изврши нове задатке „кроз десет-петнаест дана“ кренути за Косово.³¹⁾

Темпо је писмом од 2. октобра (погрешан датум на писму - треба да стоји 2. новембар, јер је писано после ослобођења Кичева 1. новембра - прим. аутора) обавестио и Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију да косовско-метохијски батаљони остају још кратко време у западној Македонији а онда „вршимо продор према вама“, тј. према Косову и Метохији.³²⁾

Како је време одмицало, планови о покрету косовско-метохијских батаљона су се мењали и више нису били тако одређени као почетком октобра 1943. У новом писму, Добривоје Радосављевић јавља Кузману Јосифовском да се Светозар Вукмановић Темпо налази у Дебарцима и „за сада не креће нигде“, те да нема изгледа да дође до терена где се налазио Кузман Јосифовски, до Скопља и његове околине.³³⁾

Затим је и Светозар Вукмановић Темпо јавио (19. новембра 1943.) Штабу II корпуса, преко којег је и одржавао везу са Врховним штабом, да „полази на пут према Скопљу“, те да неће моћи извесно време да се јавља преко радио-станице.

О поласку косовскометохијских батаљона према Косову и Метохији или према Скопљу престало је да се говори у другој половини новембра 1943, јер је, како се показало, развој догађаја наметнуо друге задатке и оперативне планове. Борци косовско-метохијских батаљона тешка срца су се помирили са сазнањем да ће морати још да чекају на покрет према Косову и Метохији.

За разлику од комуниста и бораца Шарпланинског партизанског одреда са територије Косова и Метохије, комунисти и остали

²⁹⁾ AVII - Историјске комисије СК Србије за Косово и Метохију и НОБ Приштина Д-Ц765-769).

³⁰⁾ Зборник, том VII, књ. 2, док. 81.

³¹⁾ Зборник, књ. 10, док. 207.

³²⁾ Зборник, ТОМ II, књ. 10, док. 161.

³³⁾ Зборник, том II, књ. 11, док. 57.

борци из батаљона „Рамиз Садику“ и „Боро Вукмировић“, углавном због тога што су се налазили пре капитулације Италије у затворима и логорима, нису били упознати са два значајна документа која су се односила на Косово и Метохију: са директивама секретара ЦК КПЈ друга Тита Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију од 22. септембра 1942. а које је Обласни комитет примио децембра те године,³ те са директивним писмом Светозара Вукмановића Темпа организацијама КПЈ на Косову и Метохији од 15. априла 1943, за рад на организовању и руковођењу народноослободилачком борбом.^{3,1)}

Проучавајући та два документа, комунисти и остали борци са Косова и Метохије упознали су још боље веома тешке политичке проблеме тог времена на Косову и Метохији: негативан однос великог дела албанског народа према народноослободилачком покрету, секташтво у раду комуниста и др. и били су обавештени о организационим и другим мерама које се предузимају ради успешнијег ширења народноослободилачког покрета у области и исправљања грешака партијских организација.

Тако су борци сазнали да су, на предлог Светозара Вукмановића Темпа, реорганизовани и Обласни комитет КПЈ и Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију, да је извршен нови распоред кадрова, створене оперативне партизанске зоне, да је донета одлука да се Душан Мугоша врати на Косово и Метохију помогне Обласном комитету КПЈ, што је реализовано тек после седам месеци. Чули су и то да је Светозар Вукмановић Темпо, да би се разбило секташтво у раду комуниста на Косову и Метохији са албанским народом тражио да и ЦК КП Албаније помогне Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију. После тога је ЦК КП Албаније упутио Циркуларно писмо оним члановима КП Албаније који су из Албаније дошли на Косово и Метохију и поручио им да се ставе под руководство Обласног комитета КПЈ, да је ЦК КП Албаније послао и неколико нових чланова КП Албаније да раде на Косову и Метохији, а уз то је обећао Светозару Вукмановићу Темпу да ће упутити две албанске партизанске чете, које ће заједно са партизанима са Косова и Метохије радити на подизању албанског народа у народноослободилачку борбу (те чете стигле су много касније).

Шовинистичка мржња између Албанаца и Срба била је кочница за развијање народноослободилачке борбе на Косову и Метохији, а партијске организације на Косову и Метохији нису биле у стању да је савладају. Нерасположење према народноослободилачкој борби у албанском народу није било само последица њиховог дугогодишњег тешког положаја под режимима бивше Југославије, већ и секташког рада ОККПЈ и партијских организација, па се тада веровало

Зборник, том II, књ. 6, док. 58 и том IX, књ. 2, док. 15.

³⁵⁾ Зборник, том II, књ. 9, док. 83.

да ће тражена помоћ од ЦК КП Албаније допринети да се ситуација на Косову и Метохији поправи.

Партијским организацијама на Косову и Метохији је замерено што су само позивале на оружану борбу а нису узимале у обзир да се та борба против окупатора може водити и ситним акцијама и организованим политичким радом и да се преко таквих акција могу постепено организовати партизански одреди који би могли успешно деловати и поред велике шовинистичке мржње која постоји између Албанаца и Срба.

Било је и случајева да је онај који није прихватио паролу о оружаном устанку, које су истакли партијске организације на Косову и Метохији, проглашаван за издајника, што је без сумње било политички погрешно. Акције комуниста на Косову и Метохији сводиле су се на атентате на фашистичке војнике и шпијуне, што је такође било погрешно, јер је то изазвало страховите репресалије, између осталог и масовне интернација, а довело је до разбијања партијских организација.

Са таквим оценама и мерама које је Светозар Вукмановић Темпо предузимао да се стање на Косову и Метохији поправи, комунисти и остали борци са Косова и Метохије који су се налазили у Македонији сложили су се у потпуности.

Темпо је упознао комунисте - борце косовско-метохијских батаљона и са писмима које је из Македоније слао Обласном комитету КПЈ за Космет, а у којима се освртао на извештаје које је примао од партијског и војног руководства са Косова и Метохије.

У њима је критикован Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију што потпада под утицај великоалбанске клике у погледу питања будућих граница између Југославије и Албаније и указано је да ће се то питање решавати после рата „у братској слози и сарадњи између НОВ Југославије и Већа народног ослобођења Југославије и НОВ Албаније, Већа народног ослобођења Албаније, на основу права самоопредељења народа“, а како ће се вршити та разграничења зависиће од развоја политичке ситуације у Југославији и Албанији.^{36,37)}

На основу извештаја и материјала који су му стизали са Косова и Метохије, Светозар Вукмановић Темпо замерио је Обласном комитету што из приспелих извештаја произлази да јединице НОВ Косова и Метохије представљају неку засебну војску која није саставни део Народноослободилачке војске Југославије, као да су оне на равној нози са НОВ Југославије и НОВ Шпаније“. Обласно партијско и војно руководство се, по оцени Светозара Вукмановића Темпа, плашило да због расположења албанског народа јасно иступи као део НОП-а Југославије, односно као део НОВ Југославије, па им је поручио да са таквом линијом морају прекинути/⁷¹

³⁶⁾ Зборник, ТОМ II, књ. 10, док. 161.

³⁷⁾ Исто.

У другом писму обласном партијском руководству (25. новембра) Светозар Вукмановић Темпо је поновио да оно и даље третира НОВ Косова и Метохије „као неку посебну војску, као неку војску која је савезник НОВ Југославије и НОВ Шпаније...“, да руководиоци на Космету заузимају „великошиптарску линију...“, да је став КПЈ друкчији, тј. да ће народи Косова и Метохије сами одлучивати о својој судбини али је потребно да приђу народноослободилачкој војсци Косова и Метохије која је саставни дио народноослободилачке војске Југославије...⁸⁾

Упознавајући се са овим ставовима, комунисти и остали борци Првог косовско-метохијског партизанског одреда добро су и брзо схватили да се у току народноослободилачке борбе против окупатора и његових помагача не може постављати питање граница између Југославије и Албаније, јер то само користи непријатељима народа Југославије и народа Албаније.

Миладин Поповић, предратни секретар Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, који се тада налазио као делегат ЦК КПЈ при Централном комитету КП Албаније, дошао је 11. новембра 1943. са још неколико албанских руководилаца на слободну територију у западну Македонију, ради консултације са Светозаром Вукмановићем Темпом. Миладин Поповић је одржао и краћи састанак са руководиоцима косовско-метохијских батаљона. Како су тада још били актуелни планови о одласку косовско-метохијских батаљона, и не само њих, према Косову и Метохији ради повезивања са II Корпусом НОВ и ПОЈ, на састанку се, углавном, разговарало о ситуацији на Косову и Метохији и како борци Одрода, када тамо дођу, треба да се поставе према народу и према новим борцима који ће улазити у ове батаљоне.

Он је предложио да Џевдет Дода, који се налазио у Штабу Косовско-метохијског партизанског одреда, пође на Косово и Метохију пре Одрода и тамо са руководиоцима припреми прихватање Одрода.

После неколико дана Невдет Дода је, по одобрењу Светозара Вукмановића Темпа који је такође оценио да ће рад Џевдета Доде на Косову и Метохији бити кориснији, отишао преко Албаније на Косово и Метохију. (Џевдет Дода је постао члан Обласног народноослободилачког одреда за Косово и Метохију, а приликом илегалног боравка у Призрену био је показан Немцима, ухваћен и стрељан).

⁵⁵⁾Зборник, том VII, књ. 3, док. 2 и 4.

У саставу прве македонско-косовске НОУ бригаде

Формирање бригаде

У Силвову, у западној Македонији, по одлуци делегата Врховног штаба НОВ Југославије Светозара Вукмановића Темпа и Главног штаба НОВ Македоније формирана је 11. новембра 1943. Прва македонско-косовска НОУ бригада. Стварање ове прве веће војне јединице оспособљене за маневарска дејства у свим крајевима Македоније одговарало је тадашњим потребама и плановима даљег распламсавања народноослободилачког устанка у Македонији.

У састав ове бригаде ушла су четири батаљона: два косовско-метохијска „Рамиз Садику“ и „Боро Вукмировић“ и два македонска: „Мирче Ацев“ и Дебарско-кичевски, као и чета пратећих оруђа, укупно око 700 бораца.

На свечаности је говорио Светозар Вукмановић Темпо. Том приликом предао је бригадну заставу Петру Брајовићу команданту бригаде, а за успешно командовање у борбама за ослобођење Кичева и на Буковику, уручио му је, као посебан знак признања аутоматску пушку совјетске производње. Бригаду је поздравио и Методи Андонов Ченто, као представник народне власти.

Са ове свечаности упућен је поздравни телеграм врховном команданту НОВ Југославије, Јосипу Брозу Титу. ^ Штаб Прве

³⁹⁾ Зборник, том VII, књ. 2, док. 78.

Драги друже Тито,

Са свечаности поводом оснивања Прве македонско-косовско народноослободилачке ударне бригаде и предаје заставе од стране делегата Врховног штаба-шаљемо теби, нашем милом и мудрој руководиоцу, борбене поздраве.

Истовремено са тим, ми ти се заветујемо да ћемо се под твојим руководством борити до коначног уништења немачких фашиста и свих њихових слугу. Ми ћемо свим нашим силама настојати да ујединимо наше народе у једну братску, народну, слободу Федеративну југословенску заједницу од Трста до Црног мора. У имс те наше свете заједничке борбе ми те поздрављамо са:

Живела народноослободилачка борба!

Живела слободна Федеративна Југославија!

Живео нам ти, наш драги команданте и друже Тито!

Политички комесар,

Милутин Миљковић

Командант

Петар Брајовић

вазд. поруч. бивше Југословенске војске

У књизи „Бригада на братството и единство“ која је обављена у Скопљу 1958. и посвећана Првој македонско-косовској бригади, текст овог телеграма, без икаквог објашњења, измењен је тако што је уместо реченице „Ми ћемо свим нашим силама настојати да ујединимо наше народе у једну братску, народну

македонско-косовске народноослободилачке ударне бригаде био је следећег састава: командант Петар Брајовић, заменик команданта Чедо Филиповски Даме, политички комесар Мита Милковић, заменик политичког комесара Вера Ацева Доста, начелник штаба Бранко Шотра, а „саветодавни официр“ Цвдет Дода.

Батаљон „Рамиз Садику“ постао је Трећи батаљон ове бригаде, а штаб овог батаљона остао је исти: командант Зуфер Мусић, заменик команданта Иво Стругар, политички комесар Мирко Арсенијевић, помоћник политичког комесара Мићо Мијушковић.

Команде чета:

прва чета - командир Урош Булатовић, политички комесар Миле Ристић-Ћуска;

друга чета - командир Здравко Зоговић, комесар Урош Џудовић;

трећа чета - командир Вељко Мирјачић, политички комесар Вуле Парезанин.

Батаљон „Боро Вукмировић“ постао је Четврти батаљон бригаде, а штаб батаљона био је нешто измењен: командант Павле Брајовић, заменик команданта Вуко Турковић, политички комесар Предраг Ајтић, помоћник политичког комесара Митар Радусиновић.

Команде чета:

прва чета - командир Рајко Анђелић, политички комесар Илија Ђукић;

друга чета - командир Мујо Божовић, политички комесар Љубо Милатовић;

трећа чета - командир Јанко Лакићевић, комесар Блажо Стругар.

За санитетског референта у бригади постављена је Милица Лукић (за санитетског референта у Другом македонском батаљону Станислава Јовановић, у Трећем батаљону Живка Богошевић Кока, у Четвртом батаљону Лепка Мишић), а за интенданта у Трећем батаљону Младен Милић, а у четвртом батаљону Стојан Глоговац.

Два руководиоца из косовско-метохијских батаљона добили су дужности у македонским батаљонима: Драгутин Ђорђевић заменик команданта батаљона, а Анте Валенчић командант батаљона.

Руководилац Политичког одеела при Првој македонско-косовској бригади био је Ељхами Нимани, а члан Полит одеела Савка Ковачевић, такође руководиоци из косовско-метохијских батаљона.

слободну Федеративну југословенску заједницу од Трста до Црног мора", написана друга: „Ми ћемо свим нашим силама настојати да ујединимо наше народе у једну братску, народну, слободну, федеративну, демократску Југославију". Избачене су речи „Федеративну југословенску заједницу од Трста до Црног мора", којима је била изражена она мисао која је била критикована накнадно, после формирања Прве македонско-косовске бригаде...

Од тада, 11. новембра 1943, па до формирања Прве косовско-метохијске бригаде, 24. јуна 1944. године, борци Трећег и Четвртог косовско-метохијског батаљона борили су се у саставу Прве македонско-косовске бригаде.

Бригада је дејствовала самостално, није улазила у састав било које дивизије, налазила се под директном командом Главног штаба НОВ и ПО Македоније и представљала је тада највећу партизанску јединицу у Македонији.

Те околности дале су посебан значај овој бригади и наметнули јој изузетно одговорне задатке.

Извршавајући задатке у саставу бригаде, косовско-метохијски батаљони стицали су богато ратно искуство, усвајали ратну вештину у ватри оружане борбе.

Бригада је водила борбе против непријатеља најразличитијих боја: немачких и бугарских окупаторских јединица, против балиста, вулнетара и других слугу немачког окупатора, против ретких присталица Ванче Михаилова и других сарадника немачког и бугарског окупатора.

Борбе бригаде у захвату друма Кичево-Дебар

Немачке снаге, заједно са албанским квислиншким оружаним формацијама, средином новембра 1943. кренуле с од Кичева и Струге у правцу Дебра, који су држали албански партизани, са циљем да га заузму и наставе офанзивна дејства против јединица НОВ Македоније у осталим деловима западне Македоније.

Да би олакшао положај албанских партизанских снага у Дебру и околини, Главни штаб НОВ и ПО Македоније издао је наређење да јединице бригаде стално нападају немачке снаге, а нарочито оне које су се тада окупљале у селима Кленовац и Извор. Штаб бригаде упутио је у ноћи 14/15. новембра две десетине из састава бригаде да изврше препад на немачку касарну у Кичеву, са циљем да приморају непријатеља да се задржи око Кичева како би се помогло албанским партизанима у околини Дебра.

Овај препад је успео, о чему је командант бригаде, Петар Брајовић, обавестио Главни штаб НОВ и ПО Македоније.⁴⁰⁾

После тога Трећи батаљон „Рамиз Садику“ добио је наређење да се упути према Кленовцу и да заједно са Четвртим батаљоном „Боро Вукмировић“, који се налазио у рејону Кленовац и Извор, нападне непријатеља у том рејону.

Први македонски батаљон добио је задатак да пресретне непријатеља и уништи оне непријатељске колоне које се буду кретале друмом од Кичева ка Дебру, а Други македонски батаљон да поседне положаје у висини села Малкоца и спречи пружање

⁴⁰⁾ Зборник, ТОМ VII. књ. 2, док. 82.

помоћи оним непријатељским снагама које буду кренуле од Кичева или Дебра на батаљон „Боро Вукмировић“.

Прво су косовско-метохијски батаљони, у зору 16. новембра, напали положаје Немаца код Кленовца. Борци из батаљона „Боро Вукмировић“ привукли су се на 150 метара и отворили ватру на немачке војнике који су се налазили у два велика шатора, али оно основно - изненађење - није постигнуто. Бројне непријатељске снаге и албанске квислиншке јединице које су, поред осталог, биле наоружане тешким митраљезима и тешким бацачима, пружале су жесток отпор.⁴¹⁾ Борба прса у прса вођена је код Кленовца и Извора.

Први македонски батаљон је код Извора напао непријатељску колону која је била састављена од немачких војника и балиста и потпуно је разбио. Уништено је неколико камиона, једна локомотива и 10 натоварених вагона. Материјал из вагона није однет јер су наишле нове непријатељске снаге, а непријатељ је имао највише губитака при нападу на воз.

Немачки војници код Кленовца, после оног првог напада на шаторе у којима су се налазили, повукли су се у ровове, а покушај да се они освоје није успео. У том покушају погинуло је 7 бораца из батаљона „Боро Вукмировић“.⁴²⁾

Обавештавајући Главни штаб НОВ Македоније о развоју борби на сектору Извор-Кленовац-Подвис, Добривоје Радосављевић је као један од разлога неуспелог напада навео да претходна процена јачине непријатељских снага није била тачна, биле су много јаче.⁴³⁾

У борбама 16. и 17. новембра непријатељ је укупно имао око 40 мртвих, уништена је непријатељска комора од око 15 коња, један воз са ратним материјалом, један камион, 6 коњских запрега и др., а јединице Прве македонско-косовске НОУ бригаде имале су 7 мртвих и 10 рањених.⁴⁴⁾

На састанцима по батаљонима и четама, односно водовима, на којима су анализиране све борбе које је бригада водила 16, 17. и 18. новембра 1943. (минирање пруге) разговарало се, пре свега, о пропустима и грешкама: зашто је изостало изненађење приликом првог сукоба са Немцима код Кленовца, на чему је почивала замисао о нападу и успеху тог напада, зашто се после тога јуришало на ровове у којима су се Немци утврдили и др.

Био је сузбијан покушај да се кривица за жртве, пале и рањене приликом јуриша код Кленовца, пребаци на заменика команданта бригаде јер је инсистирао да се јуриша на немачке ровове, што је изазвало колебање код штаба оног батаљона који је нападао Немце код Кленовца.⁴⁵⁾ Командант бригаде Петар Брајовић, пошто је

⁴¹⁾ Зборник, том VII, књ. 2, док. 84.

⁴²⁾ Историјска комисија ОК КПЈ за Косово и Метохију, К-5/1, бр. 35.

⁴³⁾ Зборник, том VII, књ. 2, док. 84, 86.

⁴⁴⁾ Исто.

⁴⁵⁾ Зборник, том IX, књ. 4, док. 125.

утврдио чињенице, одлучно је одбио такве покушаје и закључио да кривице нема и да штаб батаљона „није показао колебљивост“, већ је извршио наређење.⁴⁶⁾

Прва македонско-косовска народноослободилачка ударна бригада, по наређењу Главног штаба НОВ и ПО Македоније, почела је 20. новембра покрет правцем Карбуница-Лисичани-Пласница. Са бригадама су се кретали Светозар Вукмановић Темпо, командант Главног штаба НОВ и ПО Македоније, Михаило Апостолски, заменик политичког комесара, Страхил Гигов, Добривоје Радосављевић, Методи Андонов Ченто и други руководећи људи народноослободилачког покрета Македоније. Бројна комора успоравала је покрет, коњи су преносили експлозив ради рушења мостова и тунела на прузи Велес-Прилеп, као и радио-станицу и пртљаг савезничке војне мисије која је ишла са бригадом.

Пошто је разоружала мање полицијске снаге у Пласници, бригада ја наишла, 21. новембра, на бугарску заседу у близини Пусте Реке, коју је брзо разбила. У тој борби погинули су Урош Цудовић, политички комесар прве чете Трећег батаљона и Зорка Новаковић Бека, борац те чете. Непријатељ је имао 4 погинула војника.⁴⁷⁾

Следећег дана, пошто је намера бригаде била откривена, по наређењу Главног штаба НОВ и ПО Македоније прекинут је покрет и јединице су се вратиле на слободну територију Дебарца. По оцени Главног штаба, даље пробијање бригаде на територију под бугарском окупацијом, са толиком комором и великим временским непогодама које су завладале на том терену, постало је немогуће.

Борбе првих дана децембра

После повратка на слободну територију Дебарца, јединице бригаде су неколико наредних дана успешно водиле борбе на територији под бугарском окупацијом и браниле слободну територију-

Први и Други батаљон су 30. новембра 1943. прешли на ту територију, 1. децембра ослобођена је Сува Река, сутрадан село Златово, а 3. децембра и село Церово. Трећи батаљон „Рамиз Садику“, који се налазио у Мраморцу 4. децембра поставио је заседу непријатељској колони јачине од 200 војника у близини села Белице и приморао је да се повуче. Четврти батаљон „Боро Вукмировић“ водио је борбе у близини села Ботун, а батаљон „Мирчев Ацев“ је 30. новембра код села Завоја, на путу Охрид-Ресен, порушио друмски мост.

⁴⁶⁾ Исто.

⁴⁷⁾ Архив ПК СК Косова I, МК Б-1-бр. 969; Историјска комисија ОК КПЈ за Косово и Метохију К/1, бр. 35; Зборник, том II, књ. 2, док. 18 и 107; том VII, књ. 11, док. 122.

Борбе од 30. новембра до 5. децембра 1943, у којима су учествовале све јединице бригаде, означиле су почетак велике непријатељске офанзиве коју су немачке јединице, балисти и вулнетери започели у Македонији и Албанији ради ликвидирања слободне територије. Поред успешно порушеног моста на друму Охрид - Ресен, у тим борбама борци бригаде су убили преко 100, а ранили више непријатељских војника.⁴⁸⁾

За ову офанзиву у западној Македонији немачко командовање је довукло снаге из Грчке и оне су се упутиле ка слободној територији из правца Охрида, Струге, Дебра и Кичева. Одбрана слободне територије на правцу Охрид - Струга организована је код Ботуна, а на правцу Кичево-Дебар код Извора.

Пред бројним непријатељским снагама, а постојала је и стална опасност да се овим офанзивним операцијама прикључе и бугарске јединице које су тада запоселе тадашњу албанско-бугарску границу, у непосредној близини слободне територије, Главни штаб НОВ и ПО Македоније донео је одлуку да се напусти одбрана слободне територије и да се Прва македонско-косовска НОУ бригада пробије ка Егејској Македонији.⁴⁹⁾

Тада се дефинитивно одустало од намере да се косовско-метохијски батаљони повежу са јединицама Другог корпуса НОВ и ПОЈ, које су се налазиле у северној Црној Гори.

Ноћу 5/6. децембра 1943. Прва косовско-метохијска НОУ бригада кренула је на марш према Егејској Македонији. Остали су борци који због рана или физичке изнурености нису могли да изврше овај напорни покрет (Божо Гашић, Петар Чемерикић, Александар Звездић, Трифун Стаменковић и др.).

Бригада је преко Галичице, између Преспанског и Охридског језера, затим преко албанске територије до грчке територије стигла 9. децембра у село Герман, у близини планине Пајак.

На маршу је провела четири дана, од 6. до 9. децембра. Наредног дана у њен састав ушао је батаљон „Стив Наумов“, као пети батаљон, који је до тада дејствовао у рејону Преспанског језера. Бригада је 14. децембра стигла на Кајмакчалан, где се састала са грчким партизанима. Наставила је према Караџови, прошла кроз Саботско (Ардеја), стигла у Фуштане (Европос), 18. децембра. Ту је након два дана формирана Друга македонска НОУ бригада.

На маршу бригада се кретала преко територије коју није познавала, савлађивала је планинске масиве као што је Галичица, прелазила преко тадашње албанско-бугарске, бугарско-грчке и грчко-албанске границе. Иако је марш био напоран, бригада га је у целини одлично издржавала и код народа (Македонаца, Албана-

⁴⁸⁾ Историјска комисија ОК КПЈ а Косово и Метохију К/1, бр. 35, Зборник, том VII, књ. 2, док. 107, Зборник, том II, књ. 2, док. 92.

⁴⁹⁾ Архив ПК СК Косова I МК Б-1- бр. 969.

којима ће и они активно учествовати, као и о најтежњој повезаности те борбе са борбом осталих народа Југославије, за комунисте и остале борце са Косова и Метохије саветовање у Фуштану представљало је и неку врсту рекапитулације свега онога што су у току свог борава у западној Македонији сазнали о спровођењу линије КПЈ, односно КП Македоније у народноослободилачкој борби, о ономе што су до тада комунисти и остали патриоти у Македонији, окупљени у Јединственом народноослободилачком фронту Македоније, постигли у борби за ослобођење македонског народа од окупатора и његових помагача-албанских балиста, присталица Ванче Михаилова и осталих издајника.

Офанзивна дејства од Вардара до Мариова

Бригада је 23. децембра, после краћег одмора, прешла преко Кожуфа са 2. македонском НОУ бригадом и групом батаљона („Стеван Наумов" и „Христо Ботев") отпочела офанзивна дејства од Вардара до Мариова. Четврти батаљон „Боро Вукмировић" напао је 26. децембра бугарске граничне јединице у селу Мрежичко, а једна његова чета уништила је бугарску граничну караулу „Турски Рид". Погинуло је 24, рањено 14, заробљено 8 бугарских војника.

За то време Трећи батаљон „Рамиз Садику" и македонски батаљон из Прве македонско-косовске бригаде кренули су преко границе, како би нападом на Демир Капију привукли на себе бугарске окупационе снаге. Напад није извршен јер су бугарске јединице откриле присуство партизанских снага, па их напад не би изненадио. Ови батаљони су у два наврата остали на територији Македоније под бугарском окупацијом скоро месец дана.

Циљ ових напада, као и оних који су касније извођени, било је разбијање бугарских граничних утврђења како би се преко границе могло лакше прелазити и стизати у Македонију под бугарском окупацијом и тамо још више распламсавати народноослободилачку борбу.

Борци Четвртог батаљона „Боро Вукмировић" напали су у селу Витолиште, 1. јануара 1944. полицијску станицу и општину. Сутрадан код овог села исти батаљон напао је и онеспособио рудник лискуна, који је радио за потребе немачке ратне индустрије. У тим борбама непријатељ је имао 24 мртва, 14 рањених и заробљених војника. У руднику су уништена два велика компресора, а заплењено је: 42 пушке, 1 пушкомитраљез, 8 пиштоља, 32 комплетне униформе, 6 радио-апарата, 3 писаће машине, 250.000 лева, 170 кг сланине, 800 кг брашна, 70 кг мармеладе, 400 литара нафте, 60 литара машинског уља, а уништено 4.000 литара нафте и 800 литара машинског уља. Велика количина брашна, кромпира и других намирница подељена је народу."⁵⁵⁾

⁵⁵⁾ Зборник, том VII, књ. 3, док. 2 и 4.

Немачке јединице изненада су, 4. јануара, напале делове Прве македонско-косовске и Друге македонске бригаде код села Еноти (Ноти), на грчкој територији и после краће борбе приморали их на повлачење.

Да би предухитрили и успорили започету бугарско-немачку офанзиву против партизанских снага у појасу југословенско-грчке границе и да би поправили утисак у народу после изненадног напада немачких снага на партизане код села Еноти, када су успеле да заплене и део ратног материјала који су савезнички авиони спустили на импровизовани аеродром, ноћу 6/7. јануара борци батаљона „Боро Вукмировић“ напали су немачке јединице у селу Фуштани на грчкој територији. Напад је изведен изненада у послепоноћним часовима и потпуно је успео. У просторије школе, где су се налазили немачки војници, биле су убачене ручне бомбе, школа је делимично запаљена, после се распламсала борба. Непријатељ је имао око 100 мртвих и велики број рањених.⁵⁶ Бригада је имала 6 погинулих бораца, међу којима и заменик командира чете Слободан Сурчевић, десетар Владо Рајичевић, народни хероји, Климе (Македонац), Рупник Богомиљ (Словенац), Рупник Алојз (Словенац), и Босанац (који се у бригади прикључио у Грчкој).

Један батаљон македонско-косовске бригаде, заједно са батаљонима „Стеван Наумов“ и „Христо Ботев“, водили су десеточасовне борбе 18. јануара код села Лонгадија (Лугунци) и села Периклија (Борислав) против бугарског ојачаног 56. пешадијског пука, који је нападао од села Коњског. Истога дана код села Тушина један батаљон Прве македонско-косовске и два батаљона Друге македонске НОУ бригаде напали су из заседе немачку колону, која се кретала од Фуштана преко Нотије (Енотије) за Тушин. Убијена су 123 немачка војника, заплењено је 8 пушкомитраљеца, 6 аутомата, већи број пушака и радио-станица.

После борби код Лангадије, Периклије и Тушина, Прва македонско-косовска и Друга македонска НОУ бригада и групе партизанских батаљона („Стеван Наумов“ и „Христо Ботев“), под притиском јачих непријатељских снага, повукли су се на јужне падине планине Кожуф.

У току непријатељске јануарске офанзиве бригада је прихватила борбе када би то одлучили Главни штаб НОВ и ПО Македоније, штаб бригаде или по иницијативи штабова батаљона, увек када су услови били повољни како би се непријатељу нанели што већи губици. Јединице бригаде знале су и да избегну сударе са великим снагама непријатеља, да се на време повуку, да избегну окружење које је непријатељ покушавао да оствари. Тако је сачувано људство.

Не прекидајући борбе, бригада је краће време била принуђена да напусти села те била изложена великим тешкоћама у снабдевању

⁵⁵) Зборник, том VII, књ. 3, док. 2 и 4.

храном. Све је то пребродила и јануарска офанзива претворила се у потпуни пораз непријатеља. И Македонци и Грци у том делу Егејске Македоније, иако су били изложени непријатељским репресалијама, помагали су борце бригаде са великим симпатијама.

За релативно кратко време, септембар 1943. - јануар 1944. борци косовско-метохијских батаљона, који су у Дебарцима почели да уче како се ратује, прешли су, заједно са својим македонским друговима, кроз жестока ватрена крштења и водили борбе са разним непријатељским јединицама. Стекли су велика борбена искуства и постали ратници у правом смислу те речи.

Борцима који су се свесно определили за непошtedну борбу против фашистичких окупатора и њихових слугу и за ослобођење своје земље све то није тешко падало, а са тог пута нису их могле одвратити ни свакодневне неминовне жртве које су падале из њихових редова.

Ни једна борба против непријатеља није прошла, ни један покрет није обављен да се о томе није дискутовало, критиковало или хвалило и држање појединаца и јединица у целини. Ништа није могло да се догоди у јединици, а да то не буде предмет разговора на састанцима десетина, водова, чета или батаљона. Састанци су одржавани између две борбе или два покрета, на неком краћем застанку или одмору.

На такав рад у Првој македонско-косовско НОУ бригади, која је извесно време била и једина већа војна формација под командом Главног штаба НОВ и ПО Македоније, стално су подстицали Светозар Вукмановић Темпо, који се често кретао са бригадом или њеним појединим батаљонима и давао сасвим конкретне савете за отклањање слабости у бригади, указивао на партизанска искуства из Босне и других крајева земље, затим командант Главног штаба НОВ и ПО Македоније Михаило Апостолски и остали чланови тог штаба, а онда и штаб Косовско-метохијског партизанског одреда, односно касније штаб Прве македонско-косовске НОУ бригаде.

Тако је Штаб Прве македонско-косовске НОУ бригаде наредбом од 17. XI 1943.⁵⁷¹ истакао и похвалио оне борце који су у борбама код Кленовца својим држањем служили као пример осталим борцима бригаде: Златан Михајловски, пушкомитраљезац из Другог батаљона и Злата Стругар, борац из Четвртог батаљона „Боро Вукмировић”, „где су се наши борци показали достојни имена Титове војске”.⁵⁸¹

Кад је увидео потребу и да критикује, Штаб бригаде није ни то пропуштао. Наредбом бр. 2 од 20. новембра 1943. констатовао је да борци не воде довољно рачуна о количини утрошене муниције, иако се зна да бригада не располаже „ни са већим резервама муниције, ни фабрикама муниције”, па је наредио свим борцима,

⁵⁷¹ AVII K. 1336, бр. рег. 1-2.

⁵⁸¹ Зборник, том VII, књ. 2, док. 87.

командирима и политичким комесарима да поведу најстроже рачуна о утрошку сваког метка, да метак у борби може да се утרוши „једино на јасно видљив циљ“ или када се „по наређењу старешине“ отвара ватра „ради деморалисања непријатеља“⁵⁹,

Неопрезност бораца у првим оружаним сукобима са непријатељем и њихова жеља да се својом храброшћу истакну и тако „надокнаде“ своје закашњење у оружаном борби, а посебно погибија политичког комесара чете Уроша Џудовића и борца те чете Зорке Новаковић Беке, биле су повод штабу бригаде да изда посебну наредбу,⁶⁰ у којој је скренуо пажњу да се за време борбе води рачуна „о држању и пребацивању сваког појединог борца“, да треба ликвидирати „глупу предрасуду да је срамота или кукавичлук тражити заклон и опрезно се пребацивати од заклона до заклона“, уз напомену да све то важи „нарочито за другове са Косова“.

У тој наредби, која је као и претходна читана пред стројем чете или батаљона и била је повод за дискусију и изношење запажања бораца, речено је да је живот сваког борца драгоцен, да није довољно бити само храбар и опрезан, да се лична храброст мора „паметно примењивати“, тј. да најбоље послужи интересима народноослободилачке борбе.

Штаб Прве македонско-косовске НОУ бригаде повремено је издавао и упутства о политичком раду, односно о прилагођавању целокупног политичког рада ратним условима у Македонији, о потреби појачаног политичког рада у бригади и у народу у крајевима кроз које се пролази, о интересовању за сва питања партизанског живота како би политички радници били у најживљој вези са борцима и свим њиховим проблемима, о што конкретнијем раду и бржем решавању свих искрелих питања, о усвајању политичке линије коју спроводи руководство народноослободилачког покрета Југославије, односно Македоније, о редовном одржавању политичких конференција у батаљонима, четама, у народу, о културно-просветним приредбама и сл.⁶¹

Поред тих и других наредби и све победе и порази служили су и командном саставу и борцима да на састанцима кроз анализу уочи оно што је било најважније: прелаз из напада на одбрану после ослобођења Кичева, одбрана града од балиста и других квислиншких формација, борбе у тешким атмосферским условима (по киши, снегу, магли, на Буковику, код Пусте Реке) изненађења која је непријатељ приредио (напад на Кичево), повлачење снага са бокова без претходног обавештавања суседних јединица (Буковик), кретање по непознатом терену без водича (после Буковика) пробој из окружења, узнемиравање непријатеља (упад партизанске групе у Кичево, неколико дана пошто су партизани напустили град), борбе

⁵⁹ Исто, док. 91.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Зборник, том VII, књ. 2, док. 94.

на једном сектору ради пружања помоћи партизанима на другом, негативне последице када се у нападу не постигне изненађење (такође борбе код Кленовца и Извора), оптерећење бригаде опремом и спорост у њеном кретању као неповољни фактори у извршењу задатака и сл. (покрет бригаде крајем новембра 1943. на територији под бугарском окупацијом и њен повратак на слободну територију и др.).

Нарочито је за борце у погледу сазнања и стицања искуства био од изузетне користи марш 5-9. децембра 1943, када је бригада напустила слободну територију, избегла уништење и пренела борбе у друге крајеве Македоније. Начин на који се бригада обезбеђивала на овом маршу (претходница, заштитница, бочно обезбеђење, обезбеђење на застанку и одмору и др.), равномерно смењивање батаљона и чета које су се за одређено време налазили у претходници или заштитници, све је то била својеврсна школа за сваког борца у бригади.

Неколико дана после ноћног напада на школу у селу Фуштани, бригада је дошла у то село да ода пошту погинулим борцима, а затим је командни састав који је учествовао у борби обишао објекте око којих се водила борба (школу и др.). Командант бригаде анализирао је борбу и указао присутнима да су бомбе убачене у учионице нанеле непријатељу највеће губитке (зидови школе, нарочито унутрашњи, били су још крвави), да је ватра из пушака и пушкомитраљеца била мање ефикасна јер су немачки војници лежали по подовима, а рупе од метака на зидовима прилично високо. И таква ватра, по оцени команданта бригаде Петра Брајовића, била је корисна јер је приковала непријатеља за под. Био је то својеврсни „јавни час“, на којем су присутни руководиоци много научили и то после пренели борцима.

Лични примери појединих бораца и старешина, њихово одважно држање у борбама, служили су као повод за дискусију на четним састанцима. Ти примери подстицали су и друге борце на нове подвиге.

Сталним борбама Прве македонско-косовске и Друге македонске бригаде, бугарске граничне јединице биле су принуђене да напусте граничне карауле и да се дубље повуку у већа села, а немачке јединице да се повуку у своје веће гарнизоне да чувају Солун и грчку обалу. Тако су створени повољни услови да обе бригаде још успешније приступе остваривању задатака који су формулисани на саветовању у селу Фуштани о даљем ширењу народноослободилачког устанка у целој Македонији.